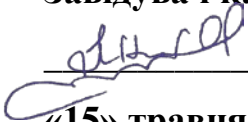

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

До захисту допустити:

Завідувач кафедри

 Максим БУЛИК
«15» травня 2024 р.

**РОЛЬ ПОПУЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КРАЇН**

Кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми 052 Політологія

Руденко Олександр Іванівни

Науковий керівник:

Пашина Н. П., доктор політичних наук, професор політології та міжнародних відносин

Рецензент:

Новакова О.В. доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою відмінно / 93 / А

Секретар ЕК

«12» червня 2024 р.

Максим БУЛИК

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОПУЛІЗМУ.....	9
1.1. Теоретичний вимір поняття «популізм» та методи його вивчення.....	9
1.2. Види та сфери популізму.....	21
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОПУЛІЗМУ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ.....	30
2.1. Передумови появи і тенденції розвитку європейських популістських партій.....	30
2.2. Особливості правого популізму в контексті євро скептицизму.....	39
Висновки до розділу 2.....	47
РОЗДІЛ 3. ПОПУЛІСТСЬКІ ПАРТІЇ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН.....	49
3.1. Популістські партії у політичному просторі країн Центральної та Східної Європи: Австрії, Польщі, Румунії, Франції	49
3.2. Особливості популізму політичних партій в Україні.....	60
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження ролі популізму в політичних процесах європейських країн визначається тим, що популізм стає все більш поширеним явищем у політиці, впливаючи на формування громадської думки, політичні рішення та структури влади. Популістські лідери здатні маніпулювати емоціями громадян, використовуючи спрощену риторику та обіцянки, що може призвести до дезінформації та поділу суспільства.

Деякі експерти вважають, що пік популізму в Європі припав на початок 2010-х років і поступово пішов на спад. Інші вважають, що популізм зростає, особливо в часи посилення міграційних криз і терористичних атак. Аналіз популізму в різних країнах світу показує, що він може призвести до фрагментації суспільства, створення напруженості між різними соціальними групами та посилення конфліктів. Той факт, що популізм безпосередньо впливає на політичну та економічну ситуацію в ЄС підвищує його актуальність і важливість дослідження.

Дослідження ролі популізму дозволяє краще зрозуміти, як це явище впливає на демократичні процеси, якість прийнятих рішень та стабільність політичної системи. Враховуючи зростання популізму в Європі, особливо в контексті націоналістичних та популістських партій, дослідження цього явища стає надзвичайно важливим для розуміння сучасної політичної ситуації в регіоні.

Залежно від країни, популізм може бути більш або менш поширеним у певному регіоні. Наприклад, у Східній Європі популізм має набагато більшу підтримку населення, ніж у Західній. Загалом, популізм - це складне і багатогранне питання, яке потребує ретельного вивчення та об'єктивної оцінки.

Об'єктом дослідження є популізм як соціально-політичний феномен

Предметом дослідження є роль популізму в політичних процесах європейських країн

Метою роботи є визначення сутності популізму, як соціально-політичного феномену, його особливостей, тенденції розвитку та ролі в сучасних політичних процесах європейських країн.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

- проаналізувати теоретико-методологічні підходи поняття «популізм»;
- визначити основні характеристики та види популізму;
- з'ясувати фактори виникнення, особливості та тенденції розвитку популізму у країнах Європи;
- відстежити розвиток правого популізму в контексті єврскептицизму;
- на прикладі популістських партій Австрії, Польщі, Румунії, Франції дослідити їхній вплив на політичне життя;
- визначити особливості популізму політичних партій в Україні.

Стан наукового дослідження. Соціально-політичний феномен популізму активно досліджується як зарубіжними вченими, так і українськими вченими. Класичними роботами з проблем популізму вважаються роботи: Е. Laclau («On populist reason») [62], С. Mudde («The Populist Zeitgeist») [65], К. Зонтгаймер («Як нацизм прийшов до влади») [21], Д. Джудіс («Великий вибух популізму») [16], П. Бурдьє («Соціологія політики») [2], Р. Taguieff, («Le populisme et la science politique du mirage conceptuel aux vrais problèmes») [75] та ін.

Популістські політичні партії досліджені в роботах: М. Гримської («Крайні праві політичні партії в країнах Європи») [10], Л. Костецької («Популізм у сучасних партійно-політичних системах») [22], І. Кіянки («Популізм у програмах політичних партій у контексті державного

управління») [24], П. Молочко («Сучасні інтерпретації політичних партій як інститутів політичної системи») [27].

Розвитку популізму в окремих країнах присвячені роботи І. Киянки («Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми») [25], А. Романюка («Популізм і розвиток партійної системи в Україні») [41], Т. Basescu («Nu am angajat Romania on participarea cu trupe on Liban») [53], J. Jaskiernia («The Development of the Polish Party System») [61], G. Mesežnikov («National populism in Slovakia») [68], А. Skolkay («Populism in Central Eastern Europe») [71], P. U`cen («Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe») [81], О. Wysocka («Populism in Poland») [83].

Джерелознавчою базою дослідження впливу популізму на політичні процеси в країнах Європи стали роботи К. Deegan-Krause «Toward a More Useful Conceptualization of Populism» [56], нариси М. Яворського «Нариси з історії революційної боротьби на Україні» [51], енциклопедії з політології, соціології, економіки, програмні документи популістських політичних партій, соціологічні дослідження.

Методологічну основу роботи складає сукупність наукових принципів, підходів та методів, що дало можливість дослідити сутність та розвиток популізму в історичних та сучасних умовах, його вплив на політичні процеси в окремих країнах. Основним підходом в дослідженні став принцип системного аналізу. Системний аналіз можна охарактеризувати як науковий метод, який передбачає розгляд об'єкта та предмета дослідження в контексті сукупності взаємопов'язаних елементів, що утворюють систему. У вивченні популізму це передбачає, що дослідник розуміє популізм в контексті системи соціальних, культурних, економічних і політичних чинників. Основними факторами, що впливають на розвиток популізму є: економічна криза, культурна специфіка, соціальна нерівність, політична нестабільність.

Важливе значення, в дослідженні популізму має соціокультурний підхід, що передбачає дослідження соціальних і культурних чинників, які

впливають на формування та поширення популізму. Ці фактори можуть включати різні аспекти, такі як економічний статус населення, соціальна мобільність, моральні та культурні цінності, релігійні переконання, відносини між націями та етнічними групами, а також політичні погляди.

Основними методами дослідження стали термінологічний, історичний, інституційний, аналіз політичного документу, соціологічний та ін. Термінологічний принцип передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження.

За допомогою історичного методу вивчалася історія виникнення популізму. Історичний метод розуміється як вивчення об'єкта дослідження в його розвитку. Загалом, історичний підхід дозволяє вивчати популізм у його соціальному та політичному контексті, а також аналізувати його варіації в часі та в різних країнах і культурах.

Інституційний метод передбачає аналіз інституційних механізмів, які відображають культурні, політичні та економічні характеристики суспільства, що трансформуються в політичний популізм та його дії. Загалом інституційний підхід дозволяє досліджувати популізм не як окреме та ізольоване явище, а як частину соціальних інститутів та механізмів, що впливають на його розвиток.

У роботі застосовувався метод аналізу політичних документів, за допомогою якого було проаналізовано партійні програми та інші політичні документи популістських партій. За допомогою соціологічного методу були досліджені рейтинги популістських партій, їх вплив на політичні процеси європейських країн.

Наукова новизна. Вперше до української історіографії вводиться ряд джерел англійською, польською, французькою мовами, які раніше не вивчалися в рамках досліджень.

Практичне значення. Матеріали та отримані результати можуть бути використані в навчальному процесі при підготовці курсів з дослідження популізму як політичного явища та його впливу на європейські країни.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були представлені в тезах:

1. «Фактори виникнення та особливості розвитку популізму у країнах Європи». Матеріали XXV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ ТА ОСВІТИ» / За заг. ред. М.В. Трофименка. Київ: МДУ, 2024.

2. «Популізм як соціально-політичне явище». Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У XXI СТОЛІТТІ: ЛОКАЛЬНІ, НАЦІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ КОНТЕКСТИ». 18 квітня 2024 р. м. Київ.: МДУ.

Структура та обсяг роботи складається зі вступу де обґрунтовується актуальність, визначається мета та завдання дослідження; трьох розділів, шести

підрозділів, висновків, в яких надано узагальнення за результатами проведеного дослідження, списку використаних джерел.

У першому розділі «Теоретико-методологічні підходи дослідження популізму» міститься два підрозділи. В першому підрозділі «Теоретичний вимір поняття «популізм» та методи його вивчення» розглядається історія та основні методи вивчення феномена популізму. Другий підрозділ «Види та сфери популізму» містить розгляд основних характеристик та видів популізму, його впливу на сфери політичної діяльності.

Другий розділ «Фактори виникнення та особливості популізму в країнах Європи» містить два підрозділи. Перший підрозділ «Передумови появи і тенденцій розвитку європейських популістських партій» пояснює причини, які спровокували появу популістських партій та тенденції їх розвитку. У другому підрозділі «Особливості правого популізму в контексті

евроскіптицизму» досліджуються причини виникнення євроскіптицизму та розвиток правого популізму в його контексті.

Третій розділ «Популістські партії у політичному просторі Європейських країн» має два підрозділи. В першому підрозділі «Популістські партії у політичному просторі європейських країн» на прикладі Австрії, Польщі, Румунії, Франції розглядається діяльність популістських партій, їх місце в політичних процесах цих країн. Другий підрозділ «Особливості популізму політичних партій в Україні» містить аналіз факторів виникнення популістських партій в Україні та їх впливу на політичне життя в Україні.

Список використаних джерел складається з 84 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОПУЛІЗМУ

1.1 Теоретичний вимір поняття «популізм» та методи його вивчення

Популізм - це комплекс прямих політичних реакцій, розроблених людьми на події, що систематично порушують їхні прямі інтереси [1].

Як зазначають деякі дослідники, сьогоденний популізм часто виходить із лівоконсервативної позиції, яка відстоює провідну роль держави у досягненні соціальної справедливості.

Крім того, негативне сприйняття популізму на політичній арені виправдане тим, що гучні гасла не підкріплені реальними діями та обіцянками. Популізм досить простий і ефективний метод соціального управління свідомістю. Він використовує жорсткі маніпулятивні технології для досягнення масового успіху.

Український дослідник М. Яворський, вивчаючи феномен популізму крізь призму історії політичної думки, підкреслює, що «його історичне коріння можна простежити ще з часів Римської імперії у II-I ст. до н.е., коли виникла популістська ідейно-політична течія, яка відображала інтереси простих людей - плебеїв, особливо сільського населення. Популяри хотіли впливати на населення за допомогою промов. Однак цей рух не досяг значного успіху» [48]. Методи популярів, особливо їхні політичні формулювання, використовували у своїй політичній кар'єрі Гай Марій та Юлій Цезар. Ще в ранній період Римської імперії було зрозуміло, що після надання політичної підтримки гаслам популярів, до влади прийшли прихильники диктатури.

У Великому тлумачному словнику сучасної мови поняття «популізм» визначається як «Спосіб ведення політичної боротьби, що базується на крайньому спрощенні своєї політичної програми, зведенні її до вимог негайної, очевидної для всіх вигоди; дії політика, які розраховані на популярність у простих людей» [5].

У енциклопедичному словник-довіднику «Сучасна політична лексика» [44] визначено, що «Популізм політичний (фр. populisme, від лат. popularis – народ) – ідеологічно-спекулятивна орієнтація суб'єктів політики на політичні ідеї широких мас, що використовують незадоволення своїм життям та соціальним становищем. До носіїв цих ідей можливо віднести селян, фермерів, дрібну буржуазію та частину люмпенів. Він отримує розвиток і поширюється в епоху суспільносоціальних криз. Розрізняють його реальний і спекулятивний різновиди. Перший полягає у відповідній публічній політиці еліти, яка направлена на обмеження пануючих соціальних сил на користь народу без достатньої легітимності з боку панівних класів або верств. Другий – характеризується заграванням із основною масою населення на рівні політичних гасел із метою підняти як авторитет, так і легітимність політики».

Згідно з економічною енциклопедією, «популісти в сучасній політиці - це «ті, хто заграє з масами» [17, с.105]. Це загравання ґрунтується на тому, що завжди існує дихотомія між «більшістю» та «меншістю». «Меншість» шукає спільного ворога і звинувачує його у всіх кровоточивих» проблемах суспільства.

На думку деяких західних вчених, коли стрімка модернізація суспільства порушує баланс між економікою, виникає популістський рух .

Вважається, що термін «популізм» виник у Сполучених Штатах у 1890-х роках та пов'язаний із діяльністю Популістської (Народної) партії. Характерною рисою популізму є підкреслення інтересів «простих людей» та реалізація політики «уявлення народу» [1]. Розвиток популізму в ХХ столітті був пов'язаний з активізацією мас, зростанням їх соціальних та політичних потреб та усвідомленням політичними лідерами необхідності

використовувати методи мобілізації, які змусили б людей підкорятися їхній волі та цілям.

Умовами, що сприяють виникненню популізму, є тяжкі соціально-економічні умови населення, відсутність прозорості політичних інститутів, неадекватний рівень загальної та політичної грамотності, а також специфічні характеристики політичної культури (лідерство, загальна емоційна орієнтація і так далі).

Насправді популізм - це революційний рух, а не корекційний рух. У країнах третього світу, де у ХХ столітті переважали популістські режими, популізм часто є різновидом національного реформізму, спрямованого на вирішення проблем економічної модернізації за відсутності чи слабкості парламентських демократичних механізмів (Бразилія, Аргентина, Єгипет, Гана та інші країни) [9].

У 1970-ті роки народився формальний дискурсивний метод вивчення популізму, одним із основоположників якого можна назвати відомого аргентинського та іспанського політолога-постмарксиста Ернесто Лаклау.

Його популістська теорія побудована так: коли певні соціальні потреби неможливо знайти задоволені різними інституційними каналами, вони об'єднуються і конкретизуються навколо загального символу. Потім навколо цих вимог лідери стали об'єднувати абстрактні маси, тобто почався процес суспільного визнання, який призвів до появи колективного суб'єкта («народу»), який протистоїть існуючому режиму і вимагає змін [62, с.10]. Згідно з його теорії, політична сфера ділиться на «людей» та «силовий блок»/інституційну систему. Знедолені пред'являють вимоги до системи у разі дефіциту чи відсутності того, що необхідно. Коли потреби не задовольняються, коли кілька потреб об'єднуються і виражаються щодо одного дискурсі, виникає популізм.

Лаклау дав цікаве пояснення частоті організації популістських партій/рухів навколо харизматичного лідера. Тому будь-який дискурс обертається навколо так званого «порожнього означаючого», створює ілюзію

своєї цілісності. Він порожній, тому що представляє всі ідентичності дискурсу і, отже, взаємозв'язків. Іншими словами, концентруючи весь зміст дискурсу на собі, саме «значне» втрачає своє дискурсивне навантаження.

Також, Лаклау торкнувся проблеми ексклюзивності. Однак він приписав це не лише правому, а й усякому популізму. Щодо популізму, за його словами, «народ» менший, ніж сума членів спільноти; люди зазвичай менше, ніж спільнота: у популістському дискурсі їх можна охарактеризувати як елітну групу. Іншими словами, популісти наголошують на однорідності людей, використовуючи аргумент *pars pro toto* («частини в цілому») і висловлюючи думки своїх прихильників як національні погляди [63, с.25].

Деякі політики вважають, що популізм - це спосіб завоювати народні симпатії. Наприклад, розглядають популізм як форму політики, пов'язану з новий способом зв'язку політичних організацій з народом.

Більше того, популізм можна розглядати як перевагу, оскільки популісти, по суті, не мовчать, а піднімають нагальні питання і серйозні проблеми, про які інші політики бояться говорити через високу складність суспільних проблем.

Популісти викликають резонанс у медіа, змушуючи людей обговорювати актуальні питання, шукати рішення і вести діалог з народом. Вже зараз спостерігається тенденція до того, що під тиском популістів наважуються обговорювати незручні теми. Цю тенденцію вже можна побачити в деяких виборчих кампаніях ЄС 2017 року. Яскравим прикладом цього є 39-річний політик Е. Макрон, який переміг на президентських виборах 2017 року у Франції, незважаючи на те, що лише за рік до виборів заснував власний політичний рух [39].

Треба виділити, постдемократичну теорію, яка спочатку розроблена К. Краучем і доповнена Шанталь Маффа. Бельгійський політолог дійшов висновку, що в умовах постдемократії традиційні ідеології розмиваються, створюючи умови для розвитку популізму. Структура Маффа підтверджує слова лідера правих популістів. Тому Ле Пен публічно заявила, що дихотомія

лівих і правих тепер поступилася місцем конфронтації між «глобалістами» і «патріотами», і ті «люди, які повинні були протистояти один одному, насправді обманюють народ» [12].

На думку К. Мудде, популізм - це «невільна демократична відповідь недемократичному лібералізму» [65, с.543]. Якщо будь-якій країні існує «популістський попит» і якщо ідеї правих чи лівих популістів відгукуються, то існування популістських партій і рухів є об'єктивною потребою нинішньої політичної системи того чи іншого типу. Цей попит і пов'язані з ним, пропозиції дійсно можуть призвести до встановлення недемократичної форми правління. Однак поки цього не відбувається, будь-яке обмеження, яке накладається умовною «владою» на популістські партії, саме собою є антидемократичним заходом.

Одним із позитивних послань популізму, як правило, є вимога повернути владу народу, усунути від влади тих, хто є актуальним у даний момент часу, людей, груп, політичних сил, і передача влади «справжнім» представникам народу. Таким чином, популізм прагне пристосуватися і змінювати прийняті правила гри лише з позиції інтересів власної політичної сили, без урахування інтересів інших політичних сил.

У вітчизняному політичному житті існує певна закономірність, коли популістські структури/лідери приходять до влади на основі принципів представницької демократії, а потім виявляють, що з демократією не все гаразд, вона має проблемні аспекти, і їх справедливо критикують, але фактично пропонують, з авторитарної точки зору, подолати їх шляхом запровадження або зміцнення демократії, принципом одноосібного правління.

Німецький дослідник нацизму Курт Зонтгаймер влучно зауважив, що популізм виникає тоді, коли демократія розглядається як технічний процес формування політичної волі. Сенс поняття демократії полягає в тому, щоб розглядати її як політичний порядок, який має на меті гарантувати стан організованої свободи для політичної спільноти [21, с.45].

Популізм особливо небезпечний у суспільстві, яке перебуває у стані глибокої кризи, оскільки виснажилися старі форми управління економікою, політична система і колишні ідеологічні пріоритети, виникає необхідність змінити систему координат світогляду.

Це час, коли політики, які обіцяють прості рішення складних проблем, вимагають всю повноту влади. Апофеозом популізму стало посилення тоталітаризму (у формі фашизму та комунізму) у 1930-х роках в Європі. Хоча останнє є насамперед атрибутом демократії, воно цілком сумісне з диктаторськими режимами, оскільки вони маскуються під демократію. Більшість населення посткомуністичних країн ніколи не знала демократії.

Зростання популізму зараз пов'язують з розпадом ліберального консенсусу, яке почалося після закінчення холодної війни, зростала напруженість між двома основними стовпами демократичних режимів - демократичним мажоритаризмом і ліберальним конституціоналізмом. Зростання ролі популізму свідчить про те, що ліберальні рішення поступово втрачають свою політичну, економічну та культурну привабливість.

На сьогодні склалися різні підходи до розуміння популізму [1]:

1. Світоглядно-ідеологічний. Популізм трактується як *thin-centered ideology*, тобто ідеологія у вузькому сенсі. Так, К. Мудде розглядає популізм як ідеологію, прихильники якої ділять суспільство на дві нерівні частини: «чистий» народ (робітники, самозайняті, малий бізнес) і корумпована еліта (політики, великий бізнес).

2. Логічно-дискурсивний. Популізм можна трактувати як політико-економічну логіку чи дискурс. Популісти свідомо використовують протиставлення «ми-вони», щоб інтерпретувати її охайно та нав'язати масам. Це призводить до розуміння популізму як антистатусного дискурсу, який спрощує трактування публічного простору, символічно розділяючи еліту та маси.

3. Поведінково-стильовий. Популізм представлений певним стилем публічного перформансу. Політичні та фінансові лідери все частіше і свідомо

перетворюють свою діяльність на перформанс, щоб сподобатися виборцям, які є глядачами цього шоу.

4. Інструментально-мобілізаційний. Популізм також можна розуміти як стратегію, спрямовану на залучення широких верств населення. Р. Джансен, наприклад, пояснює популізм як метод політичної практики, покликаний прилучити людей до участі у громадській та протестній діяльності, що супроводжується антиурядовою, націоналістичною риторикою, яка вихваляє простих людей, засуджує інституції, великий бізнес.

Основними методами вивчення популізму на сьогодні є: метод діалектики, системний, історичний, соціокультурний підходи, інституційний метод, методи контент-аналізу, аналіз політичного документу та ін. Особливу роль грає метод діалектики. Основні положення діалектики полягають у тому, що:

1. Кожне явище має свої протилежності, а взаємодія цих протиборчих сторін призводить до змін.
2. Протиріччя мають рішення, а взаємодія принципів може призвести до створення нових явищ.
3. Взаємодія змінює кількісний характер, що призводить до якісних змін.

Вивчення популізму за допомогою діалектичного підходу передбачає, що популізм як явище, пов'язане з протиріччями, які виникають між популістами та їхніми конкурентами. Діалектичний підхід дозволяє вивчати популізм як процес, що розвивається в певному соціально-політичному контексті. За допомогою діалектичного підходу можна зрозуміти, як економічні чинники впливають на політичний процес і формування популізму в суспільстві.

Системний підхід - це метод дослідження, який допомагає вивчати об'єкт як систему, складові елементи якої взаємодіють між собою і грають певну роль у функціонуванні системи в цілому. У контексті дослідження

популізму системний підхід дозволяє розглядати популізм як систему різноманітних соціально-політичних елементів і процесів [42, с. 149].

Основні положення системного підходу полягають у тому, що:

1. Система складається з частин - елементів, які пов'язані між собою та взаємодіють між собою.
2. Зміна однієї частини системи впливає на інші складові елементи.
3. Види та складові елементи системи можуть бути різними, але в контексті функціонування та взаємодії складових елементів вони є об'єктом дослідження.

Системний підхід у вивченні популізму означає, що дослідник розуміє популізм як систему соціальних, культурних, економічних і політичних чинників. Системний підхід передбачає, аналіз факторів, що впливають на розвиток популізму: економічна криза, культурна специфіка, соціальна нерівність, політична нестабільність та ін.

Соціокультурний підхід - фокусується на соціальних та культурних чинниках, що сприяють розвитку популізму [26, с. 10]. Популізм досліджується як соціокультурний феномен, який виникає внаслідок певних соціальних та культурних умов. Соціокультурні фактори включають різні аспекти, такі як економічний статус населення, соціальна мобільність, моральні та культурні цінності, релігійні переконання, відносини між націями та етнічними групами, а також політичні погляди.

Соціокультурний підхід також передбачає дослідження способів, якими користуються популістські лідери спілкуючись та взаємодіючи зі своїми прихильниками: програми та промови популістів, а також те, як вони звертаються до своїх прихильників. Загалом, соціокультурний підхід є важливим для вивчення популізму, оскільки дозволяє виявити соціальні та культурні чинники, що стоять за цим явищем.

Інституційний підхід є одним із методів дослідження популізму і передбачає вивчення інституційних особливостей, які сприяли розвитку популізму [38, с. 87].

Основні положення інституційного підходу полягають у наступному:

1. Популізм - це явище, яке відбувається в інституційному середовищі, що характеризується певними правилами та нормами.
2. Розвиток популізму може залежати від інституційних характеристик різних сфер суспільства.
3. Політичні та економічні інститути можуть впливати на розвиток популізму та його подальшу інституціоналізацію.

Інституційний підхід полягає в аналізі інституційних механізмів, які відображають культурні, політичні та економічні характеристики суспільства, що трансформуються в політичний популізм та його дії. Такі механізми можуть варіюватися від особливостей виборчої системи до законів, які регулюють політичну та соціальну діяльність. Наприклад, виборча система з відкритими списками та пропорційним представництвом може сприяти популізму, дозволяючи новим партіям з сильною базою підтримки зайняти місце серед інших діючих політичних сил.

Інституційний підхід передбачає вивчення інституційних трансформацій, що дозволяє виявити зміни, які можуть призвести до популізму, та розробити стратегії протидії їм. Загалом інституційний підхід дозволяє досліджувати популізм не як окреме та ізольоване явище, а як частину соціальних інститутів та механізмів, що впливають на його розвиток.

Одним із підходів до вивчення популізму є історичний метод, що передбачає вивчення історичного контексту, в якому виник і розвивався популізм [38, с. 208].

Основні положення історичного методу полягають у наступному:

1. Популізм є явищем з тривалою історією і має вивчатися в контексті історичних подій.
2. Поняття популізму в різні історичні періоди та в різних країнах визначалося по-різному і має вивчатися з урахуванням цього.
3. Історичний контекст, в якому виник і розвивався популізм, може впливати на його природу, спрямованість і стратегії дій.

Історичний підхід до вивчення популізму передбачає аналіз історичних джерел, що дозволяє виявити, як проблеми та інтереси певних демографічних груп потрапляли в поле суспільної уваги.

Наприклад, історичні дослідження можуть показати, що поява популізму могла бути пов'язана зі спробами підірвати правлячі еліти, які успадкували політичну владу після звільнення від колонізації, або з кризою та розпадом соціальних структур. З іншого боку, розвиток популізму міг бути відповіддю на сучасні проблеми, такі як економічна криза, соціальна нерівність і тероризм.

Загалом, історичний підхід дозволяє вивчати популізм у його соціальному та політичному контексті, а також аналізувати його варіації в часі та в різних країнах і культурах.

У вивченні популізму широко використовується різні варіації контент-аналізу. Так, голландські вчені Родуейн та Пауельс, на початку становлення підгалузі політології, що займається емпіричними дослідженнями популізму, стверджують, що існує щонайменше два способи ідентифікувати та кількісно оцінити, або «порахувати», популізм у посланнях політиків: 1) класичний контент-аналіз; 2) комп'ютерний контент-аналіз з використанням спеціального програмного забезпечення та заздалегідь запрограмованих словником ключових слів-маркерів [70].

По-перше, необхідно визначити матеріал для дослідження і, що важливо, одиницю аналізу. Оскільки популізм пов'язаний з електоральним залученням, він виражається в процесі комунікації між політиками та виборцями. Вчені, звертають увагу на весь спектр політичних текстів - маніфести, публічні заяви, повідомлення на офіційних сайтах, пости в соціальних мережах, інтерв'ю, політична реклама, виступи політиків на телебаченні, мітинги, громадські зібрання та демонстрації - є об'єктом дослідницької уваги.

Задля системності аналізу та впевненості у валідності методу деякі дослідники пропонують «тестувати» на популізм не лише на «звичайних

підозрюваних», як їх називає М. Родуейн, тобто на тих, хто відомий як популіст у публічному просторі або в академічних колах, але й на політиках, які не відомі як популісти або яких не часто називають популістами.

І якщо проводити паралельний аналіз політиків у певній країні, то найкраще порівнювати їх за один і той самий період часу, наприклад, кілька виборчих циклів, інакше такі події, як терористичні атаки або міграційні потоки, які теоретично мали б вплинути на дискурс усіх політичних партій і політиків, можуть бути помітними лише в дискурсі певних акторів, що суттєво спотворює уявлення, наприклад, про поширення популізму в політичній системі.

Наступним важливим кроком у використанні контент-аналізу для вивчення популізму є визначення маркерів - категорій, суттєвих ознак, які кодувальник має намір виявити в тексті. Якість дослідження значною мірою залежатиме від здатності кодувальника розуміти контекст, «вхопитися» за найбільш відповідні інтерпретації та чітко класифікувати судження мовця. В ідеалі, мова тексту має бути рідною або принаймні добре знайомою для перекладача. Набір маркерів безпосередньо залежить від визначення популізму, яке використовує дослідник. Наприклад, Діган-Краузе та Хотон спираються на чотири «ключові» концепції Бена Стенлі про популізм як «тонку» ідеологію, але значно вдосконалюють модель, розбиваючи чотири характеристики на шість: 1) однорідність народу, 2) однорідність еліти, 3) прославлення народу, 4) засудження еліти, 5) лідерство, яке не опосередковується партією та державною бюрократією, 6) відмова від співпраці та компромісів.[57, с.321]

Щоб допомогти кодувальникам орієнтуватися в цих досить абстрактних і навіть складних для сприйняття поняттях, дослідники створили так звані - книги з порадами та інструкціями з кодування. Автори надають досить багаті, обширні та детальні інструкції в «Методологічному додатку» до своєї статті.

Алгоритм дій кодера простий: керуючись набором готових маркерів, він має «просканувати» відібраний для аналізу текст і зафіксувати кожен «доказ» використання політиком того чи іншого елемента традиційного «популістського репертуару». Звісно, бажано надавати посилання на кожне таке використання, щоб особа, яка збирає та обробляє дані, або інші дослідники могли перевірити результати.

Якщо до наведених вище популістських маркерів додати непопулістські маркери або скористатися вже розглянутими моделями Дігана-Краузе та Хотона, то власне кількісну оцінку рівня популізму можна здійснити за таким алгоритмом. По-перше, необхідно підрахувати частку кожного бінарного маркера окремо, врівноважену його «антиподом», у сумі всіх згадувань кожного критерію. Цю величину - відповідно до (не)популістської інтенсивності кожного маркера в тексті - позначимо як i_n , де $n = 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 \dots n$ - відповідно до кількості перелічених у кодувальній книжці маркерів:

$$i_n = (N_{\text{pop-n}} - N_{\text{non-pop-n}}) / (N_{\text{pop-n}} + N_{\text{non-pop-n}}) \quad (1),$$

де $N_{\text{pop-n}}$ - кількість елементів, закодованих як приклади одного з популістських маркерів, а $N_{\text{non-pop-n}}$ - кількість зареєстрованих прикладів, використаних з протилежним до n маркером.

Припустімо, що в тексті політика X зустрічається 80 суджень, які критикують еліту (згідно з нашим списком маркерів, це $N_{\text{pop-4}}$), а 20 визнають її досвід і толерантно ставляться до її суджень ($N_{\text{non-pop-4}}$). У такому разі сила цього маркера i_4 становитиме $(80-20)/(80+20) = 0,6$. Зрозуміло, що значення i_n може коливатися від -1 до +1, де -1 вказує на відсутність популізму в промові політика, а +1 - на його надзвичайно високу силу присутності.

Якщо всі маркери мають одночасно високі показники інтенсивності (тобто відносно близькі до 1), то можна говорити не лише про високе знаходження популізму в промові політика, а й про ефективність методу, який дозволяє «вловити» це явище, оскільки маркери демонструють високий

ступінь «зчеплення» . Очевидно, що водночас показники низької або навіть негативної інтенсивності свідчатимуть про непопулістський характер меседжів політиків. Зрештою, визначення того, як вивчати популізм і аналізувати наявність чи відсутність в промові політика, є радше першим кроком, як вивчення абетки для того, щоб займатися літературною діяльністю [57].

1.2 Види та сфери популізму

Існують різні версії популізму. Для країн, що стикаються з економічними труднощами та високим рівнем нерівності, характерний лівий популізм. Очевидні проблеми, такі як неконтрольована імміграція чи національна безпека, спричинили появу правого популізму. Популістським політикам легше мобілізувати людей, зосереджуючись на конкретних проблемах.

Упродовж останніх десятиліть політичні програми кандидатів на керівні державні посади не лише в Україні, а й за кордоном, демонструють тенденцію до ідеологічного зближення [20].

Більше того, сьогодні дедалі частіше постають не традиційні класові та економічні питання в політиці, а питання рівності щодо прав, ідентичності, гідності та, зрештою, індивідуальних прав і свобод [14, с. 294], що надто розмиває поточний політичний порядок.

Задля зміцнення власної культури та збільшення електоральної підтримки політичні еліти максимально використовують зовнішні зв'язки, маскуючи вертикальні зв'язки між означуваним і означальним і натомість підкреслюючи формальні відмінності між обличчями політиків (парадигмальний рівень) або тимчасове ситуативне домінування політиків (синтагматичний рівень).

У цьому контексті політичний популізм не лише можливий, але й отримує дуже сприятливі умови для поширення, оскільки у свідомості потенційних виборців набір ідеологічних цінностей і практик, як і реальні

професійні політики мають нести і реалізовувати у своєму політичному житті. Символи в культурній комунікації, де визначники (політики чи партії), мають відносини з відповідним означуваням (їхньою ідеологією, яка, в свою чергу, репрезентує плани соціально-економічного розвитку країни), вже не є визначальним фактором їхнього голосування [16].

Якщо ідеологія (означуване) не має значення, то не дивно, що люди можуть говорити і обіцяти все, що завгодно, адже вирішальними є привабливість чи непривабливість політиків чи політичних сил (означник), вміння створювати ситуації та події, які привертають увагу ЗМІ, тобто лише зовнішній рівень вираження означуваного, тому не дивно, що на виборах перемагають найвправніші, найпривабливіші чи найхаризматичніші лідери та партії. Більше того, популізм можливий лише в умовах демократії, оскільки популісти приходять до влади через конкуренцію та вільні вибори.

Популізм найбільш поширений серед людей з низьким рівнем політичної та правової грамотності, а також в умовах нерозвиненості демократичних структур. Нездатність має відрізнити демагогічні пропозиції від реалістичних, чорно-біле бачення світу, готовність поклонятися черговій іконі і ненавидіти її конкурентів - всі ці симптоми низької політичної грамотності використовуються популістськими лідерами для мобілізації суспільної підтримки.

Небезпека чистого популізму для політика, який обирає цю стратегію, полягає в тому, що, висунувши кілька популярних гасел, він незабаром стає їх заручником, а будь-яка спроба скоригувати або змінити курс сприймається його виборцями як зрада. Оскільки настрої має, як відомо, мінливі, популістська політика може здаватися безцільним розгойдуванням з одного боку в інший. Насправді ж тут є точний і тонкий розрахунок: завжди бути в команді більшості. Популісти не цікавляться меншістю, бо вона не матиме жодного впливу на виборах. Тому популісти завжди виступають ворогом плюралізму і консенсусу, який досягається через діалог з усіма соціальними групами та їхніми політичними представниками.

У свою чергу, одна з найбільших небезпек популізму для суспільного життя полягає в тому, що він перешкоджає належному функціонуванню принципу, як делегування влади соціальною групою тим, кому вона довіряє. Цей принцип є основою демократії і, на думку відомого французького соціолога П. Бурдьє [2], його недотримання неминуче призведе до «фетишизації» політики, коли політик починає жити «власним» життям, відірваним від реальності тієї соціальної групи, яка його висунула, та інтересів, які він має представляти. Зрештою, політики, які завдячують своєю популярністю виборцям, швидко забувають, хто є джерелом влади. Загалом можна сказати, що зростання популістських настроїв у суспільстві та популярність примітивних соціальних рецептів свідчать про низький рівень громадянської свідомості.

Політики завжди керуються своїм природним інстинктом влади, щоб спокусити виборців, експлуатуючи стереотипи та використовуючи психологічні механізми. І найчастіше вони обирають ідею нації як «гачок». Історія показує, що хвилі націоналізму породили чимало політичних лідерів, які зазвичай претендують на роль лідерів нації. Легкість, з якою вони піднімалися на вершину політичної хвилі, багато в чому пояснювалася тим, що питання нації зачіпало всіх, хто себе з нею ідентифікував. Мантра про державу здається зрозумілою і близькою кожному. Саме тому більшість сучасних популістів - Ле Пен, Берлусконі, Хайдер, Лепер - завжди позиціонують себе в контексті ідеї нації та апелюють до міфу національної історії.

Популізм іноді використовується одночасно представниками виконавчої влади та «народними обранцями». Особливо сприятливим часом для популістських кроків є виборча кампанія або період, що настає одразу після неї. Яскравим прикладом політичного популізму є прийняття законів, які не можуть бути виконані через брак фінансових ресурсів.

Популізм зазвичай ділиться на два основні види: правий та лівий. Правовий популізм несумісний із об'єктивністю існуючі інтереси та

очікування громадян суперечать структурі існуючих відносин, у результаті соціальна культура принижує закон як соціальну цінність, значно посилює правовий нігілізм та засуджує неефективність правового нагляду. Отже, правовий популізм – це «бомба уповільненої дії», закладена під ідеї демократії та верховенства закону.

Сьогодні зростання лівого популізму та правого популізму, очевидно, також пов'язане з класами та їх боротьбою. Для лівого популістського руху це відбито у тому риториці і запропонованих заходах. Класова боротьба також відіграла ключову роль у піднесенні правих сил, оскільки їхні лідери намагалися вловити невдоволення нижчих класів та направити їх на праві політичні проекти (саме це можна побачити італійському фашизмі та німецькому нацизмі).

Розпад держави загального добробуту через неолібералізм і жорстока і безжалісна експлуатація нижчих класів у розвинених країнах та інших регіонах змусили класи та класову боротьбу повернутися до політичної конфронтації в уже сучасних умовах пізнього капіталізму. Поки що лівий популізм здається більш впливовим, тому що праві популістські партії в Нідерландах, Австрії, Німеччині, Фінляндії та Великій Британії нещодавно зазнали поразки на виборах, а ліві партії отримали велику підтримку [11].

Тільки у Франції правий популізм, як і раніше, зберігає свій статус, наприклад, Національний фронт Марини Ле Пен. Але він також зіткнувся з не менш популярним лівим популістським рухом Жана-Люка Меланшона «Нескорена Франція». Так, у Великій Британії права популістська Незалежна партія (UKIP) була знищена, тому що Лейбористська партія Корбіна більше сприяла формуванню уряду, а права виборча коаліція навколо Трампа була хиткою [74].

Але різниця між лівими та правими популістами є фундаментальною. Тому перший критикує існуючу систему – неоліберальний капіталізм – і прагне відновити її. Тому їхня основна мета - захопити державну владу шляхом підвищення податків та збільшення соціальних витрат, вжиття

заходів щодо скорочення нерівності та припинення традиційного правління надбагатих і, нарешті, припинення політики жорсткої економії. Крім того, ліві популісти відкидають білий націоналізм, ксенофобію та расизм.

Праві популісти звинувачують нинішню політичну еліту, а не економічну еліту і засуджують фальшиву політичну систему, до якої вони не можуть отримати доступу. На відміну від лівих, вони підтримують білий націоналізм і хочуть повернутися в епоху, коли «привілеї білих» були порушені. На їхню думку, економічні проблеми виникають з дешевої робочої сили в офшорних зонах, перенесення заводів до інших країн та іммігрантів, які замінюють місцеве населення.

Також, можна виділити економічний популізм. Економічний популізм - це напрям в економічній політиці, який виступає за швидке прискорення економічного зростання та перерозподіл доходів на користь бідних за допомогою механізмів експансіоністської, фіскальної та монетарної політики. Широко практикувався у країнах Латинської Америки в роки правління Л. Карденаса у Мексиці (1934-1940 рр.), Х. Перона в Аргентині (1945-1955 рр. , 1973-1974 рр.), Х. Веласко (1968-1975 рр.) та А. Гарсія (1985-1988 рр.) в Перу, С. Альєнде в Чилі (1970-1973 рр.), А. Переса у Венесуелі (1973-1978 рр.). Економічний популізм пов'язаний з пропозиціями активного втручання держави в економіку та добровільного підвищення заробітної плати як засобу стимулювання платоспроможної потреби, контролю за цінами та монетарним регулюванням, протекціонізму в торговельній політиці [18].

Не дивлячись на деякі відмінності, всі популістські експерименти, особливо в 1970-1980 роках, закінчувалися великим зростанням цін. На початку рішення популістів давали довгоочікувані результати у вигляді зростання доходів і заробітної плати. Однак через 1-2 роки політика зіткнулася з об'єктивними внутрішніми та зовнішніми обмеженнями: зростання доходів спричинило кризу платіжного балансу, яка разом зі зростанням бюджетного дефіциту призвела до інфляційних процесів, а відтік

капіталу погіршив макроекономічну ситуацію. Як наслідок, результат виявився прямо протилежним заявленому: зниження доходів національної економіки, катастрофічне падіння реальних доходів бідних верств населення та посилення структурних дисбалансів і залежності від міжнародних фінансових інституцій. Незважаючи на численні економічні катаклізми, явище економічного популізму є надзвичайно життєздатним, особливо на пострадянському просторі [\[ссылка\]](#).

У своєму аналізі популізму П.-А. Тагієфф, французький філософ, політолог та політичний аналітик, намагається зрозуміти, чому існує так багато популістських критеріїв, і доходить висновку, що вони мають різний спектр значення. В результаті він виділяє шість значень популізму [75, с.25]:

1. Популізм - це рух, який проявляється у вигляді залучення середнього та народного класів. Він є символічним вираженням експансії мас у соціально-політичному просторі.

2. Популізм - режим, авторитарний або напівреферендумний, за якого харизматичний лідер або класичний оратор звертається безпосередньо до мас, легітимізуючи свою владу.

3. Популізм - це ідеологія, яка посилається на властиву кожній країні традицію ідеалізувати, реалізовувати, натуралізувати та оздоровлювати свій народ. Протиставлення цього тим, хто має над ним владу.

4. Популізм - це позиція, яка передбачає існування популістської оцінки безвідносно до традиції. Виявляється у відмові від експертів на користь справжнього представництва народу.

5. Як ознака демократичної або народної епохи, популістська риторика є полемічною за своєю природою, оскільки вона завжди представляє народ проти «інших» які можуть бути інакшими, залежно від якого імені популісти говорять : народу-демократії або від імені народу-нації.

6. Легітимізований популізм, який виникає внаслідок кризи легітимності, спричиненої процесом модернізації. Це тимчасова і перехідна форма легітимації.

Ідеологія зазвичай відхиляється від існуючих проблем та від об'єктивних інтересів та потреб людей. Типовий приклад: нинішні праві бойовики проповідують гасло відновлення Радянського Союзу, ігноруючи реальні проблеми, яким зараз загрожує ця політика, і на основі ностальгії за соціальною стабільністю. У цьому сенсі популізм подібно до соціально-політичного наркотику, що відлякує маси у реальності, який не може їх задовольнити, входить у світ недосяжних очікувань та чудес. Ось чому популізм і розчаровує маси.

Причиною суперечностей, які породжує популізм, є його «межовий» характер. Це означає, що в процесі свого історичного становлення він «розмивався і вбирав у себе ознаки інших явищ». Як показує історія, популізм іноді зникає, розчиняючись у більш стійких, чітко окреслених ідеологіях [22, с.22]. З одного боку, науковці наголошують на його зв'язок з Ж.-Ж. Руссо, А. Смітом, Н. Макіавеллі, К. Марксом, Ж. Сімонді, О. Герцена та ін. З іншого боку, популізм - це окремі положення політичних доктрин фашизму, комунізму, соціалізму, анархізму тощо. Однак популізм має свої особливості.

Низка дослідників виділяють наступні характеристики популістської ідеології та політичних стратегій, виділяючи, зокрема, деякі фактори, які не тільки позбавляють політичні партії відповідальності за реалізацію власних програм, але й фактично перетворюють їх на популізм [9]:

1) Популізм базується на апеляції мас до простих пояснень складних питань, на любові до примітивних гасел, а отже, на політичній природі популізму, що він дає прості відповіді на складні проблеми;

2) Популізм підкреслює пріоритетність простих рішень, закликає до простоти і зрозумілості пропонованих заходів, заявляє про переваги малої кількості і конкретності;

3) Популістську свідомість приваблює сильна особистість, харизматичний лідер, який, робить вигляд, що орієнтується насамперед на очікування «простих людей».

4) Популізм є невід'ємною частиною патерналістської концепції відносин між владою і суспільством;

5) Популізм є невід'ємною частиною виборчої стратегії політичних сил, які є нестійкими за своєю структурою і не мають чіткої ідеологічної спрямованості;

6) Основною ідеєю популізму є безпосередня участь народу в управлінні державою, пряма демократія, недовіра до представницьких державних інститутів, критика бюрократії та корупції;

7) Стратегія політика-популіста дуже проста: він не думає про наслідки, про дії, які він може зробити, прийшовши до влади; головне - отримати якомога більше голосів в даний момент;

8) У свою чергу, така ситуація позбавляє політичні партії відповідальності перед суспільством і перетворює вибори на змагання «веселих і кмітливих».

Висновки до розділу 1

Отже, дослідивши теоретичний вимір поняття «популізм» та методи його вивчення, можна зробити висновок, що популізм - це комплекс прямих політичних реакцій, розроблених людьми на події, що систематично порушують їхні прямі інтереси. Пояснити феномен популізму намагалися такі вчені, як Е. Лаклау, К. Мудде, К. Зонтгаймер, П. Тагієфф, П. Бурдьє. Найпопулярніша теорія популізму була створена Е. Лаклау. Його популістська теорія побудована так: коли певні соціальні потреби неможливо знайти задоволені різними інституційними каналами, вони об'єднуються і конкретизуються навколо загального символу. Потім навколо цих вимог лідери стали об'єднувати абстрактні маси, тобто почався процес суспільного визнання, який призвів до появи колективного суб'єкта («народу»), який протистоїть існуючому режиму і вимагає змін [47].

Основними характерними рисами популізму є: лідерство, підтримка та схвалення народу, прямий контакт лідера з країною та використання демагогії. Існують різні версії популізму. Для країн, що стикаються з економічними труднощами та високим рівнем нерівності, характерний лівий популізм. Очевидні проблеми, такі як неконтрольована імміграція чи національна безпека, спричинили появу правого популізму. У своєму аналізі популізму П.-А. Тагієв виділяє шість основних спектрів значення : популізм - це рух, який проявляється у вигляді залучення середнього та народного класів; популізм - режим, авторитарний або напівреферендумний, за якого харизматичний лідер звертається безпосередньо до мас, легітимізуючи свою владу; популізм - це ідеологія, яка посилається на властиву кожній країні традицію ідеалізувати, реалізовувати, натуралізувати та оздоровлювати свій народ та ін. [75].

РОЗДІЛ 2.

ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОПУЛІЗМУ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

2.1. Передумови появи і тенденції розвитку європейських популістських партій

Тема популізму у політиці, особливо у західному дискурсі, широко обговорювалася останні кілька років. Причина в тому, що окремі політики-популісти та політичні сили досягли успіху у використанні цього інструменту в західній виборчій практиці. У літературі досліджуються різні причини, що сприяли успіху конкретних політичних сил та загальних популістських явищ.

Насправді, популізм не обмежений географічно чи культурно, хоча у певних регіонах чи певний час ми помічаємо його у більш виражених формах. Популістські партії, рухи та лідерів можна знайти в Канаді [16], а також в Австралії, Новій Зеландії та США, не кажучи вже про країни Західної Європи [11]. Деякі автори вважають популізмом італійський фашизм [7], а також початкові етапи націонал-соціалізму [13], які описують його становлення на початку 1920-х років.

Невдовзі після краху комуністичних режимів у Центральній Європі з'явилися теоретичні міркування щодо популізму в регіоні, але вони були в переважній більшості зосереджені в чотирьох-п'яти країнах і не описували складність порушених питань. Йдеться про пошуки таких вчених, як М. Тупі [76] А. Сколкай [71], Г. Месезніков та О. Гярфасова [68], К. Мудде [65], К. Діган-Краузе [57], П. Уцен [81], О. Висоцька [83] та ін. у відношенні до Болгарії, Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії.

Поява популістських партій в Європі була зумовлена низкою факторів, серед яких:

1. Економічна криза: широке безробіття, зростання бідності та нерівності доходів призвели до незадоволення громадян політикою, яку проводять уряди та європейські інституції.

По-перше, слід зазначити масштабний економічний спад, який призвів до появи кількох потужних лівих популістських партій на Півдні. Після системних проблем у європейській економіці соціальний настрій споживачів нікуди не подівся. Однак нинішня політична та економічна система більше не може задовольняти існуючі потреби, і ці потреби продовжують зростати. Європейські еліти більше що неспроможні здійснювати ідеологічні маніпуляції, звертаючи увагу людей на абстрактні питання, засновані на ціннісних принципах. Більшість людей думають, що участь у політиці – це можливість отримати стандартний набір переваг для життя – у сфері безпеки, освіти, охорони здоров'я та, у загальному плані, якості життя.

Через економічні проблеми та виникнення кризи еліти стає все важче протистояти зростаючим рейтингам популістських партій, що неминуче веде до непідготовлених заходів та рішень. Ці процеси мають однакові характеристики: до влади приходять або супротивники глобалізації, або робітники, які виступають за лібералізм, ліві чи вкрай праві погляди. Ніл Ширінг, головний економіст Capital Economics, заявив, що понад 50% світової економіки зараз перебуває під контролем популістів [22]. Серед широко поширених популістських лідерів – Маттео Сальвіні в Італії, Віктор Орбан в Угорщині, Анджай Дуда у Польщі, Родріго Дютерте на Філіппінах та Дональд Трамп у США.

2. Масова міграція: міграція до країн ЄС стала основною причиною невпевненості та страху для громадян. Це призвело до відчуття загрози національній безпеці та культурних страхів.

Як фактор посилення популістських тенденцій відображають зміну мотивів політичного вибору широких мас людей у європейських країнах. На додачу до традиційних міркувань соціально-економічного характеру, соціокультурні мотивації почали грати все більш серйозну, інколи ж і

вирішальну роль. Невдоволення громадян західних країн руйнуванням їхньої культурної та цивілізованої ідентичності все більше проектується в політичну сферу, і зростаюча культурна та цивілізаційна неоднорідність західного світу призвела до посилення впливу популізму [81].

Приплив іммігрантів у 2015 році створив ідеальні умови для посилення ксенофобської та ісламофобської риторики, якою праві популістські партії зазвичай оперували людьми, і дозволив їм заробити політичні очки за роки негативного ставлення до іммігрантів. Віктор Орбан та інші глави держав та урядів, особливо лідер Соціал-демократичної партії та прем'єр-міністр Словаччини Роберт Фіцо, а також президент Чеської Республіки Мілош Земан, успішно використали цю кризу для розпалювання антиімміграційних настроїв та підвищення рівня суспільної підтримки. Фіцо оголосив, що план переселення зазнав «повного фіаско», а імміграційна політика ЄС – церемоніальне самогубство. Словаччина та Болгарія Уряд проголосував проти реалізації плану переселення та висловив бажання оскаржити рішення Ради Європи щодо запровадження такого механізму [27].

3. Розширення ЄС : Приєднання нових країн до ЄС ускладнило процес прийняття рішень і призвело до розбіжностей щодо розподілу фінансових ресурсів та питань міграції і безпеки [28].

Незадоволеність діяльністю політичних партій: більшість громадян вважають, що традиційні політичні партії не відображають їхні інтереси та потреби. Це викликало зростання підтримки популістів.

Ці фактори призвели до популізації політики популізму, що в глобальному масштабі відображається у зростанні популістських рухів і політичних партій.

Однак популізм у Центральній Європі має свої, притаманні лише йому особливості [10]. По-перше, популістські партії регіону, незважаючи на свої програмні принципи, «звертаються до народу в цілому, на відміну від корумпованої і безпорадної політичної еліти» [41]. Тобто, вони позиціонують себе не як конкретні політичні партії чи виборчі коаліції, а як альтернатива

існуючим. Популістські партії також обіцяли поживити політичний процес та відновити його «субстанцію».

По-друге, популісти (в тій чи іншій мірі) виступають проти основної ідеї представницької демократії, яка полягає в тому, що політична більшість повинна бути обмежена вирішальним впливом конституції. Таким чином, популістська сім'я в Центральній Європі є відкритою більшістю, оскільки в її основі лежить ідея про те, що участь більшості має бути найглибшою основою для легітимації політики. Внаслідок, цей тип популізму суперечить ідеї прав меншин.

По-третє, популісти вважають своїм завданням зміну певних елементів системи «ліберального консенсусу» під час перехідного періоду: ті, що пов'язані з ринковими реформами, інтеграцією в європейські та євроатлантичні структури, а також з прийняттям націоналістичної мови чи поведінки. Тому популісти кидають виклик усім або принаймні деяким із цих табу, відкидаючи ліберальну «політкоректність» і даючи громадянам обговорювати питання, які є важливими і для інших політичних партій.

Очевидно також, що новий популізм втратив своє первісне значення як ідеологія аграрного радикалізму в Центральній Європі. Популізм став занадто витонченим і еkleктичним, щоб претендувати на роль ідеології так само, як лібералізм, соціалізм чи консерватизм. Однак зростаючий інтерес до популізму став охоплювати основні політичні тенденції сучасного світу і може бути описаний як феномен підйому демократичного лібералізму.

Розглянувши ці характеристики та фактори популізму в Центральній Європі, можна стверджувати, що основними рисами, які впливають на формування популізму в Європі, є: тип комуністичного режиму в останній період його існування [30]; сила і форми опору комунізму в останній період його існування; відносний успіх чи провал економічного розвитку, зокрема рівень ВВП на душу населення [45]; бажання/небажання залучати до політичного процесу альтернативні еліти, включаючи легкість доступу до їхніх каналів комунікації; форми участі у перших вільних демократичних

виборах, у тому числі виборчі правила та альтернативи; існування невирішені соціальні протиріччя, успадковані від попереднього періоду історичного розвитку (статус національних меншин, державні кордони, конституційний лад); Вплив політичної, соціальної та економічної кризи, що виникла на етапі лібералізації та консолідації демократичної держави.

Європейські популістські партії останнім часом стають дедалі популярнішими в багатьох європейських країнах. Однак через різноманітність цих партій та їхні різні ідеологічні підходи важко визначити загальні тенденції в їхньому розвитку. Тим не менш, можна відзначити деякі спільні риси, такі як:

1. Зростання актуальності популізму в цілому, тобто зосередження на потребах простих людей, ігнорування політичних еліт та критика європейських інституцій загалом.

2. Зростання підтримки націоналістичних і консервативних ідей та опозиції до міжетнічного чи культурного змішування.

3. Перехід до прямої демократії, використання соціальних мереж для збору підписів та зворотного зв'язку з громадянами.

Загалом, тенденція розвитку до популістських партій у Європі швидко змінюється, і будь-яка оцінка повинна ґрунтуватися на конкретному контексті кожної країни. Будь-які дії, прагнення чи заходи визначаються її внутрішньою політикою та розвитком.

Популістські партії досягли певного успіху в Європі з кількох причин:

1. Невдоволення громадян. Не всі громадяни вірять, що економічне зростання та демократія забезпечують достатньо високий рівень добробуту та захисту їхніх інтересів. Тому популістські партії звертають увагу на їхнє невдоволення і обіцяють покращити їхнє життя.

2. Народна підтримка. Популістські партії можуть використовувати свою здатність мобілізувати маси проти політичної еліти.

3. Збільшення імміграції. Збільшення міграції та потоків біженців, спричинене конфліктами у світі, призвело до зростання впливу

популістських партій, які заявляють, що міграція загрожує національній ідентичності та європейським традиціям.

4. Соціальні медіа. Завдяки соціальним мережам популісти можуть ефективно використовувати комунікацію зі своїми виборцями для створення амбітних рухів з масовою підтримкою.

Отже, популістські партії стають дедалі популярнішими в Європі та інших частинах світу через загальне невдоволення громадян, які вбачають у них вихід з існуючих інституційних структур до нового життя, якого вони справді потребують.

У період 1990-2010 років популізм у Центральній Європі набув кількох основних форм: радикальний лівий і правий популізм, соціальний популізм, національний популізм і центристський (новий/новітній) популізм.

Лівий радикалізм у популістському контексті включав реформовання комуністичних та залучення ортодоксальних політичних партій. На думку Л. Марча та К. Мудда, вони були антикапіталістичними і вірили, що можливий альтернативний соціальний та економічний порядок [69]. Завдання політичних партій полягає в оскарженні існуючого ліберального порядку, поєднуючи популізм, націоналізм, авторитаризм і соціалізм.

Серед країн Центральної Європи можна виділити кілька прикладів радикального лівого популізму: БСП - Болгарська соціалістична партія (до 2001 року партія була представлена в парламенті 3 рази у такому форматі), КПБМ - Комуністична партія Богемії та Моравії (представлена в усіх чеських парламентах з 1992 року, з підтримкою виборців від 10,3% до 18,5%), КПС - Комуністична партія Словаччини (представлена в парламенті після виборів 2002 року, коли її підтримали 6,3% виборців), СРА- Словацька робітнича асоціація (представлена в парламенті в 1994-1998 роках, мала 7,4% голосів).

Радикальні праві популістські партії в Центральній Європі схожі на радикальні західні правопопулістські партії [10]. Вони поєднують популізм, націоналізм, ксенофобію та авторитаризм. Цікаво, що вони належать до спадщини довоєнного націоналізму. Це, по суті, невеликі політичні групи,

що діють на маргінесі партійної системи, час від часу займаючи помітні позиції, об'єднуючись з деякими націонал-популістськими партіями та формуючи «антиреформаторські» коаліції.

До праворадикальних популістських партій належать PRM - «Велика Румунія», ПНЄР - Партія національної єдності Румунії (яка була в парламенті до 2000 року і здобула значну підтримку виборців від 2,1% до 7,7%), СНП - Словацька національна партія (популістська партія до 1998 року, отримувала від 5,4 до 9,1%), ПУЖТС - Партія угорського життя та справедливості (не представлена в парламенті), ЛПР - Ліга польських сімей (увійшла до парламенту як популістська партія у 1997-2001 роках з підтримкою 5,6% виборців), ТКЛ - Рух за Латвію (був у парламенті в 1995-1998 роках з 15% голосів виборців), SNS - Словенська національна партія (входила до парламенту як популістська партія до 2000 р. з середньою підтримкою 3,2-10% виборців) та АТАКА - Болгарська коаліція «Атака» (пройшла до парламенту на виборах 2006 та 2009 років з 8,1% і 9,4% голосів відповідно).

Партії, які класифікуються як *соціал-популістські*, є маргінальною категорією від залишків традиційного аграрного популізму, що в більшості випадків базуються на «антиелітарній ідеології, в якій селянин розглядається як джерело життя та добробуту» [27]. Ці партії виступають проти впливу індустріального капіталізму та відстоюють ідею традиційного сільського господарства. У Центральній Європі соціал-популісти були присутні вже в середині 1990-х років з яких можна виділити наступні: FKgP - Угорська партія незалежних дрібних власників (отримувала 8,8-13,2% голосів виборців і обиралася депутатом парламенту в 1990-2002 рр.), S - Самооборона Республіки Польща (обиралася в 1990-2002 рр, набравши 5,1% голосів), ERL - Естонський народний союз (тільки в 1999 році, , набравши 7,3% голосів). У 1990-х роках відбулися наступні зрушення залишків аграрного популізму (ті, що не займали керівних посад) намагалися знайти підтримку на антикапіталістичному боці політичного спектру, переймаючи деякі принципи радикальних лівих, яка є найбільш характерною для Польщі. У випадку

Угорщини, FKgP була ближчою до національного консерватизму (особливо Угорський демократичний форум - MDF), але потім через структурні зміни в аграрному секторі вона взагалі втратила підтримку електорату.

Як показує досвід Центральної Європи, *національний популізм* є різноманітним. Партії цього руху не вдаються до ксенофобії та критики попередніх режимів. Існують також відмінності між національним популізмом і праворадикальним популізмом, оскільки націонал-популістські партії мають більше шансів отримати значну народну підтримку і, як наслідок, домінувати в правлячій коаліції. Націонал-популісти також використовують націоналізм як важливий елемент передвиборчої агітації та вимог, для представництва інтересів міфічної та ідеалізованої національної спільноти, але без радикальних дій, в тому числі і в контексті виборів.

В ідеологічному плані націоналізм доповнюється ширшим ненаціоналістичним політичним порядком, який орієнтований на певні групи. Їхній успіх можна пояснити не лише націоналістичними тенденціями, але й апеляцією націонал-популістів до громадян, чиє життя було «зруйноване» в часи змін. Націонал-популісти звертаються до людей як до членів національної спільноти. Вони стверджують, що всі їхні страждання спричинені завдяки зовнішнім ворогам та зрадою місцевих антинаціональних еліт.

Досить яскравим прикладом сучасного націонал-популізму є польська партія

«Право і справедливість» (PiS), яка увійшла до парламентської арени в 2001 році, отримавши 9,5% голосів виборців і, відповідно, 44 мандати. Однак це було лише початком електорального успіху націонал-консервативних політичних сил на чолі з братами Качинськими. На виборах 2005 і 2007 р. вони отримали 27,0% і 32,1% голосів виборців (і президентство).

Окремої уваги заслуговують ті популістські партії, які не підпадають під запропоновану класифікацію. Йдеться про Соціал-демократичну партію

Румунії (до 2001 року) та Словацьку партію демократичного руху (до 2006 року, коли партія зникла з парламенту). Ці дві партії поєднували в собі характеристики соціалізму, націоналістичні, авторитарні та популістські риси.

Центристський популізм виник як неідеологічна течія наприкінці 1990-х років, але набув широкої популярності в першій половині наступного десятиліття. Нові популістські партії не підтримували радикальну мобілізацію виборців, оскільки вони були розчаровані відносно неефективністю урядів своїх попередників. Вони характеризуються тим, що на ранніх етапах свого розвитку вони уникали ідеологічних зобов'язань і наполяганням на тому, що ідеологія є шкідливою для справді демократичної держави. Їхні заклики зводилися до здорового глузду та раціональних рішень, на яких має ґрунтуватися політичний процес.

Таким чином, подібні партії, особливо якщо вони мають популярного лідера, мають тенденцію здобувати суспільну підтримку. Ще одна особливість нового популізму є те, що партії, які його представляють, не є антидемократичними, антикапіталістичними та антизахідними: вони виступають проти будь-якої попередньої конфігурації політичних еліт, хоча в іншому можуть формувати урядові альянси з цією елітою.

Цей напрям включає наступні партії: СОП - Словацька партія суспільного розуміння (представлена в парламенті в 1998 році - з підтримкою 8%), SMER-SD - «Напря́м» - Соціал-демократична партія Словаччини (13,5 до 34,8% на всіх парламентських виборах з 2002 року), АНО - Альянс нових громадян Словаччини (представники якої отримали місце в парламенті в 2002 році, набравши 8% голосів), JL - Партія «Нова ера» Латвії (за результатами виборів 2002 та 2006 років партія отримала 24,0% та 16,4% голосів виборців відповідно), RP - Естонська партія «Res Publica» (обрана до парламенту лише у 2003 році з підтримкою 24,6% і 28 мандатів), NDSV - Партія національного руху Симеона II Болгарії (була представлена в парламенті у 2001 та 2005 роках з підтримкою 42,7% та 28% голосів), DP-

Партія праці- Литва (обиралася до парламенту у 2004 та 2008 роках, коли отримала 28,4% і 9,0% підтримки виборців), ЛДП - Литовська ліберально-демократична партія «Порядок і справедливість» (обиралася до Сейму лише у 2004 році, отримавши 11,4% підтримки), VNDPS - Союз фермерів та партія «Нова демократія Литви» (обрана до парламенту лише у 2004 році з підтримкою 6,6% виборців, GERB - як партія «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (отримала найбільше місць на виборах 2009 року - 39,7% голосів виборців).

Очевидним висновком є те, що посткомуністичний популізм є динамічним явищем. Наразі країни Центральної Європи переживають перехід від радикальних форм популістської політики через націоналізм і авторитаризм до більш поміркованої тенденції. Політичні партії в нову популістську епоху мобілізують виборців з широкого кола питань. Попри те, що можна було б сказати, утворення таких партій, як болгарська АТАКА та словацька SNS, ознаменувало відродження етноцентричного популізму, можна вважати це скоріше винятком, ніж нормою.

Більше того, нові партії, які протистояли застарілому істеблішменту, стали основою для появи чистого популізму як інструменту для досягнення успіху на виборах. Очевидно також, що, на відміну від радикальних аналогів правого та лівого популізму, центристський популізм значною мірою повторив успіх національного популізму в 1990-х роках, здобувши підтримку виборців і сформувавши урядовий кабінет. Деякі з них були нетривалими (наприклад, за участю SOP, ANO, PR), а інші зберегли свої позиції та були інтегровані в політичний процес (наприклад, SMER-SD, NDSV та JL).

2.2. Особливості правого популізму в контексті євроскептицизму

Популізм та євроскептицизм — два несхожі політичні явища, але часто з'являються в контексті сучасної європейської політики разом. Зв'язок між ними полягає у схильності критикувати існуючу систему, недовірі до сил та

інституцій ЄС, а також акцентуванню на народних настроях. Популізм постає як «голос народу» і захищає права, інтереси та прагнення людей на протигагу традиційним політичним елітам. Популісти часто використовують суспільні настрої та соціальну несправедливість, щоб заручитися підтримкою виборців.

Євроскептики, у свою чергу, висловлюють сумніви щодо корисності Європейського Союзу (ЄС) і критикують процеси, пов'язані з європейською інтеграцією та Загальноєвропейською політикою. У руху можуть бути різні мотиви: від націоналістичних настроїв до незадоволеності економічною ситуацією або побоювань з приводу національного суверенітету.

Таким чином, популізм та євроскептицизм можуть разом існувати на політичній арені, оскільки вони обидва підтримують «звичайних людей» і ставлять під сумнів ефективність традиційних політичних та інституційних рамок.

Нині у наукових та експертних колах про євроскептицизм відгукуються як про одну з важливих тенденцій розвитку в ЄС. У той же час, у науковому з'єднанні феномен євроскептицизму вважається надзвичайно складним явищем, оскільки через велику кількість різних підходів і розумінь, викликає великі труднощі у визначенні його як наукової категорії.

Євроскептицизм як специфічна соціально-політична реакція на процеси європейської інтеграції є розумним і зрозумілим явищем, більш поширеним у демократичних країнах, що входять до Європейського Союзу чи намагаються стати її частиною. Крім того, воно показує, наскільки та чи інша країна готова приймати чи боротись з різними міжнародними загрозами та викликами.

Виникнення терміна «євроскептицизм» пов'язане з Британією, яка «стояла особняком, коли інші країни робили перші кроки шляхом європейської інтеграції» [56]. Термін «євроскептицизм» вперше з'явився на сторінці «Таймс» 1985 р. «для позначення скептичної позиції стосовно Європейського союзу та його політики» [52].

З початком формування Європейського Союзу євроскептичні настрої почали зростати, включаючи груп населення, сегментів спільноти та політичних еліт. Кінець 1990-х років ознаменувався потребою не лише ідентифікувати сам термін та його зміст, а й точно розуміти явище у політичному дискурсі. Трансформацію цього терміна на наукову термінологію, а явище - на тему для серйозних наукових досліджень, асоціюють з ім'ям професора П. Таггарта із університету Сассека. Науковий термін, що позначається ним як «вузол внутрішнього невдоволення партійних систем Західної Європи». Він створив першу наукове визначення цього явища, запропоноване 1998 році: «Євроскептицизм висловлює ідею опозиції обмеженої чи такої, яка супроводжується відмовками щодо процесу європейської інтеграції, включаючи пряму та беззастережну опозицію» [77].

Зазвичай, при використанні терміна «євроскептицизм» його розуміють як скептичний, негативний погляд на інтеграційні процеси всередині Європейського Союзу. Також виступаючи проти спільної інтеграції в європейське суспільство, деякі члени ЄС, крім цього, часто негативно ставляться до окремих проектів, таких, як запровадження єдиної валюти, наднаціональних утворень та федералізації Союзу. Помітно часто вони висловлюють підтримку національних держав, їх цілісності, побоюючись, у зв'язку з подальшою інтеграцією, що вони втратить право визначати їхню долю.

Євроскептики можуть бути поділені на дві категорії: ті, хто взагалі проти інтеграції та повний вихід із ЄС, так званий «жорсткий» євроскептик (Рух за європейську націю і свободу, Альянс за пряму демократію в Європі, Альянс за мир і свободу, Альянс європейських національних рухів), а також ті, що критикують ідеї Євросоюзу з різних приводів, загострюючи увагу на потрібній реформації, без виходу з членства, так званих «м'яких» євроскептиків (Альянс Європейські консерватори і реформісти, Європейська демократична партія, Європейське християнське політичний рух). Таку класифікацію запропонували П. Таггарт та А. Щербяка [77].

«Жорсткий євроскептицизм» характерний більш західним країнам. Де все частіше долинають голоси про те, що Європейський Союз не дає нових можливостей, вичерпав себе і йому слід повернутися до вихідного стану.

Послідовники позиції «жорсткого» євроскептицизму поділяються на три варіанти:

1. «Помірна євроскептицизація» транлює ідею, що європейська інтеграція дійшла до певних меж і що подальший організаційний розвиток слід призупинити;

2. «Жорсткий Євроскептицизм» - це фактично означає, що досягнута інтеграція впала в крайність і дуже важливо повернутися до стану перебування в Маастрихтському договорі;

3. «Радикальний євроскептицизм» - виступає за відмову від членства в організації, прагнення виходу з ЄС або зовсім неприйняття приєднання до неї. [58, с.76]

Також необхідно підкреслити й інші форми негативного ставлення до європейського проекту.

1) «європейський прагматизм»-відмова від євроінтеграції, у поєднанні із визнанням переваг існування ЄС;

2) «Європейський опір» – неприйняття як ідей інтеграції, так і способів їх здійснення в ЄС;

3) «Європесимізм» — невдоволення нинішнім становищем ЄС, песимізм щодо цих галузей розвитку;

4) «Єврофобія» – повне неприйняття європейського проекту [79, с. 2].

Слід наголосити, що від початку процесу інтеграції існують євроскептичні настрої, але поняття «євроскептицизм», що використовується для позначення певного стану в економічній та політичній інтеграції, вперше згадано у Великій Британії у 1970-х роках, яка характеризується схильністю до традиційних цінностей [60, с.31].

Найбільш поширене визначення євроскептицизму, дане Таггартом: «Євроскептицизм висловлює ідею обмеженого або супроводжуваного

застереженнями протидії процесу європейської інтеграції, включаючи пряму і беззастережну протидію» [77].

Описуючи скептицизм щодо ЄС не означає, що можна міркувати про євроскептицизм як про становлення політичної ідеології, тому що різні політичні сили можуть надавати їй різних значень і бути євроскептиком, залишаючись при цьому важливим супротивником у баченні ідеології. І противники, і шанувальники євроскептицизму здатні створювати будь-які політичні партії, але загалом умови євроскептицизму зараз найбільш помітні серед консерваторів та ультраконсерваторів.

Зокрема, скептицизм щодо Європейського Союзу є базою спільної роботи деяких правих партій усередині ЄС, його можна позначити як найважливіший чинник транснаціонального співробітництва європейського консерватизму.

Проведений поглиблений аналіз та класифікація причин євроскептицизму були опубліковані в роботах У. Бертончіні та Н. Кьоніга [55], К. Соренсена [73]. Вони виявили, що першою причиною євроскептицизму був дисбаланс між Брюсселем та країнами-членами ЄС. Вони вважають, неприпустимо, щоб через інтеграцію національний суверенітет було поставлено під сумнів. На цьому фоні часткове надання влади наднаціональним інститутам розглядається як ослаблення країни. Другою причиною є існування великої кількості суперечності в політичній організації, що, у свою чергу, створюють бюрократизацію управління, заниження її рухливості, переважно в контакт з населенням, це призводить до відстороненості влади та народу, до відсутності гласності та чесності, робота ЄС недемократична оскільки громадяни Євросоюзу не можуть впливати на рішення Брюсселя. Третьою причиною є становище ЄС у сфері економіки.

Більшість дослідників вважають, що слід аналізувати причини євроскептицизму як наслідок складного набору чинників. У цьому контексті Л. Макларен пропонує підхід, який наголошує на економічні, культурні та

інституційні фактори [67]. Національна єдність, культурна оригінальність – один із найважливіших факторів, що призводять до появи євроскептицизму. Занепокоєння населення позбавлення їхньої національної ідентичності, культури, приваблює їх у коло євроскептиків.

Під час дискусії щодо загальноєвропейської конституції 2004–2005 рр. значна частина виступила проти її прийняття, Великобританія, Данія, Польща, Франція та Нідерланди. Потім вибухнула криза, що завершилася підписанням Лісабонського договору в 2009 р. Пізніше у багатьох країнах (Франція, Італія, Іспанія, Німеччина, Швеція, Швейцарія, Бельгія) пожвавилися партії євроскептиків.

У 2008 році, ознаменованому світовою економічною кризою, відбулася нова хвиля євроскептицизму. З тих пір європейські країни перебувають в економічних та соціальних потрясіннях, які нашаровуються на кризу політичної системи.

План трансформації ЄС у найбільш конкурентоспроможний регіон до 2010 р. став неможливим, як і плани з заснування «суспільства, заснованого на знаннях» та відсутність безробіття. Внаслідок нестабільної економічної ситуації в регіоні стан у соціумі стали нестабільними, що призводить до розвитку руху критики Євросоюзу та переосмислення існуючого порядку [15, с. 7].

По-перше, євроскептики розкритикували економічну політику Євросоюзу та діяльність його наднаціональних інституцій. До дій «євробюрократів» висловлювали багато претензій, наприклад: недоречна та неякісна підготовка законодавчих актів та інших документів, погано продумані рішення, відсутність почуття міри у прийнятті коригувальних рішень, відсутність належної комунікації з соціумом, прогалини Лісабонського договору, що ускладнює прийняття рішень у вищому органі ЄС, відсутність інтегрованих цілей та загального бачення майбутнього для всіх.

Загострюючи увагу на проблемах Євросоюзу, не можна ігнорувати вихід Британії з Євросоюзу. Референдум і процес «розлучення» неминуче позначилися на справах у Європейському Союзі, зокрема, ідеологічні, збільшивши відсоток євроскептиків. Важливим та безсумнівним наслідком виходу Великобританії з Євросоюзу є крах ідеологічного принципу регулярної та сталої інтеграції. Європейські політики наголошують саме на інтеграції, яка постійно посилюється і необоротна. Після референдуму та виходу Великобританії цієї ідеології більше не існує. Провал Конституції ЄС зробив вагомий внесок, який закопав ідею федералізації та змусив обмірковувати інші рішення питання меж інтеграції. Зміни останніх років у зв'язку з міграційною кризою навели кілька прикладів реверсування інтеграції та відмову від отриманого рівня співробітництва та повернення питань на національний рівень. Справді, ці обставини звертають нашу увагу, що ЄС трансформувався з організації, яка постійно прогресує, в організацію з нормальним порядком речей, в якій необхідна стабільність.

Втратив свій економічний статус на міжнародній арені, ЄС також втратив політичний вплив.

Одна із зовнішніх причин, що прискорила розвиток євроскептицизму у всіх його видах, є міграційна криза 2015–2016 років. За результатами опитування 2013 р., населення країн ЄС піднімають імміграційні питання на третій за важливістю рівень після освіти та безробіття.

Міграційна політика Європейського Союзу ґрунтувалася на принципах мультикультуралізму. Ця концепція була створена Ч. Тейлором як відповідь на концепцію «плавильного котла», що набула великого розголосу в США. Його концептуальні пропозиції пропонували однаково поважати будь-яку національну культуру, створюючи базу для міжкультурного діалогу, зниження напруженої атмосфери між країнами, яке у найближчому майбутньому сприятиме створенню об'єднаної демократичної культури спільних інтересів [80].

Для більшого погляду на проблему треба дослідити особливості діяльності партій «євроскептиків» в країнах європейського союзу.

Нідерланди – одна з країн, що стояла на початку європейської інтеграції, тут також переважає євроскептицизм і має багато причин. Навіть для правлячої партії однією з таких причин є страх політичної централізації Євросоюзу та подальша передача національного суверенітету. Починаючи з 2013 року, нідерландська влада прагнула домогтися скорочення влади Єврокомісії: міністр закордонних справ Франс Тіммерманс, який став пізніше віце-президентом Єврокомісії, що відстоює принцип субсидіарності, пояснюючи тим, що більшу чисельність сфер управління потрібно залишити на національному рівні, а Європейський Союз має втручатися лише тоді, коли це необхідно [28].

Втіленням голландського правого популізму та євроскептицизму є Партія свободи. У промовах партії Г. Вілдерса євроскептицизм займає значне місце разом з антиелітарним та антиіммігрантським посилом. Свою доповідь під назвою «Nexit» у 2014 році Вілдерс представив Генеральним штатам про позитивні наслідки, які матимуть Нідерланди після виходу з Євросоюзу. Вищим правлячим колам у зв'язку з популярністю висловлювань Вілдерса серед виборців, довелося висловлювати свою думку щодо цього питання: наприклад, «Не слід поглиблювати чи прискорювати європейську інтеграцію», заявив Прем'єр-міністр Марк Рютте.

Партія «Форум за демократію» здебільшого має основний об'єкт критики – «демократичний дефіцит» у Європейському Союзі, стримування можливості громадян впливати на рішення європейських інституцій. Т. Боде пише в своїй програмній книзі «Атака на національну державу»: «Публічне обговорення на європейському рівні неможливо, так що Європейський союз діє в політичному і демократичному вакуумі» [54, с. 9].

Бельгійська політична партія «Фламандська партія інтересів» має радикальніший євроскептичний характер, «За Європу, тобто проти ЄС» (Pro Europa, dus tegen de EU), стало гаслом виборів у 2014 році. У розділі 6

Офіційного видання соціально-економічної програми партії (2012 р.) написано: «через десять років після введення євро подальше існування єдиної валюти і європейського проекту вже не здається само собою зрозумілим». Далі: «... ЄС організований по моделі ... федералістського бюрократичного монстра ... Сполучених Штатів Європи. Така конструкція нежиттєздатна, тому що не існує європейського мови, європейського народу, загальноєвропейського політичного простору ... Фламандський інтерес гордий бути євробюрократичною і євроскептичною партією» [82].

Висновки до розділу 2

Дослідивши фактори виникнення та особливості популізму у країнах Європи, можна зробити висновок, що поява популістських партій в Європі була зумовлена низкою факторів: економічна криза, міграція, розширення ЄС. Через різноманітність європейських популістських партій та їхні різні ідеологічні підходи важко визначити загальні тенденції в їхньому розвитку. Тим не менш, можна відзначити деякі спільні риси: зростання актуальності популізму в цілому, зростання підтримки націоналістичних і консервативних ідей та перехід до прямої демократії.

Ці фактори призвели до популяризації політики популізму, що в глобальному масштабі відображається у зростанні популістських рухів і політичних партій. Нариклад, можна відилити партії ПНЄР в Румунії, СНП в Словаччин, ПУЖТС в Угорщині, ЛПР в Польщі та ін.

Популізм та євроскептицизм — два несхожі політичні явища, але часто з'являються в контексті сучасної європейської політики разом. Зв'язок між ними полягає у схильності критикувати існуючу систему, недовірі до сил та інституцій ЄС, а також акцентуванню на народних настроях. Популізм постає як «голос народу» і захищає права, інтереси та прагнення людей на протипагу традиційним політичним елітам. Популісти часто використовують суспільні настрої та соціальну несправедливість, щоб заручитися підтримкою виборців.

Євроскептики, у свою чергу, висловлюють сумніви щодо корисності Європейського Союзу (ЄС) і критикують процеси, пов'язані з європейською інтеграцією та Загальноєвропейською політикою. У руху можуть бути різні мотиви: від націоналістичних настроїв до незадоволеності економічною ситуацією або побоювань з приводу національного суверенітету.

Аналізуючи зв'язок між популізмом та євроскептицизмом, можна простежити за розвитком політичного процесу ЄС та його держав-членів. Подібні дослідження можуть допомогти розробити стратегії щодо запобігання поширенню шкідливих форм популізму та євроскептицизму, а також допомогти встановити більш конструктивний діалог між політичними силами ЄС.

Євроскептицизм це доволі складне явище, воно має багато різних підходів та трактувань, наприклад, П. Таггарта із університету Сассека позначає термін як «вузол внутрішнього невдоволення партійних систем Західної Європи». Більшість дослідників вважають, що слід аналізувати причини євроскептицизму як наслідок складного набору чинників. У цьому контексті Л. Макларен пропонує підхід, який наголошує на економічні, культурні та інституційні фактори.

Загалом вважається, що євроскептицизм є невід'ємним чинником стандартизованих правопопулістських міркувань у різних країнах ЄС, і багато винятків лише підтверджують правило. Явище євроскептицизму надто багатостороннє. Подальші дослідження відповідних статичних визначень ще мають проводитися, своєю чергою, у міру зміни політичної культури тієї чи іншої країни, оскільки кожен виборчий цикл приносить нові практичні дані.

Популістські партії, які проштовхнули своїх претендентів у Європейський парламент, отримують користь зі свого членства, для підняття свого впливу в рідній країні, для спонсорства, також як ще одну так звану «трибуну» щоб оголосити свої пропозиції. Це не скасовує прямої участі правих популістів у створенні порядку та організації звітів для аналізу на зборах.

РОЗДІЛ 3.

ПОПУЛІСТСЬКІ ПАРТІЇ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

3.1. Популістські партії у політичному просторі країн Європи: Австрії, Польщі, Румунії, Франції

Популістські партії у сучасній Європі відіграють важливу роль, впливаючи на політичні настрої та дискурс. Вони часто виступають проти усталених політичних еліт і зосереджують увагу на питаннях імміграції, національного суверенітету та економічної несправедливості. У різних країнах вплив та розвиток популізму мають відмітні наслідки у політичному житті.

Австрія - країна з багатопартійною системою. Нині існує понад 15 основних політичних партій, найвпливовішими з яких є Австрійська народна партія (АНП), Австрійська соціал-демократична партія, Австрійська партія свободи (АПС), Альянс за майбутнє Австрії та Партія зелених.

В останні десятиліття популізм набуває все більшого значення в Австрії та інших країнах Європи. Це пов'язано з низкою факторів, таких як економічні труднощі, міграційна криза, соціальні та культурні зміни, традиційно зумовлені глобалізацією та розвитком інтернету.

Характеристика місцевих виборів у світі, останні вибори в Республіці Австрія та їх вплив на політичну систему досліджували О. Чернецька [46], Н. Мяловицька [29], Ю. Стрілець [43], П. Ворона [4], Ю. Ключковський [23] та інші.

В Австрії популізм проявляється через певні націонал-консервативні партії, такі як Партія свободи, яка давно відома своєю ксенофобською та націоналістичною позицією, та «Основа» (Liste Pilz / JETZT), яка вийшла на

політичну сцену як «новий гравець», заснований на популістській прихильності до «чистої політики».

Оскільки Австрія є парламентською республікою, роль Законодавчих зборів вельми важлива у визначенні політичного процесу в країні. Дійсно, партія або коаліція партій, що перемогла, має можливість реалізувати свої ідеї, сформувавши кабінет міністрів. Крім того, політичні партії в Австрії виконують типові функції, як-от об'єднання та артикуляція груп інтересів, соціалізація політики, трансформація правлячої еліти та залучення нових учасників у політику.

Незважаючи на багатопартійну систему, у другій половині 20 століття в Австрії фактично склалася так звана «двох з половиною» партійна система, за якої дві впливові партії - у цьому разі АНП і СПА - тривалий час формували уряд у двопартійній коаліції за участю тільки своїх міністрів (у 1970-1983 роках уряд формувала тільки СПА), Натомість лише зрідка укладалися союзи з Партією свободи Австрії (коаліція СПА і АПС у 1983-1987 роках, АНП і АПС у 2000-2007 роках, а з 2003 року також брав участь "Союз за майбутнє Австрії"). У січні 2007 року і знову в грудні 2008 року коаліційний уряд знову було сформовано СПА і АНП .

Така система характерна для парламентських республік у багатьох розвинених демократичних країнах, і експерти схильні вважати цю партійну систему однією з найстабільніших. За винятком Австрії, ця практика також добре поширена в Європі, наприклад, у Федеративній Республіці Німеччина.

Основними політичними партіями в Австрії є [51]:

1. Соціал-демократична партія Австрії (СПА). Заснована 1945 року як спадкоємиця Австрійської соціал-демократичної робітничої партії, що існувала з 1889 року. До 1991 року вона була відома як Соціалістична партія Австрії. Після Другої світової війни партія відстоювала принципи демократичного соціалізму і виступала за збереження соціального забезпечення населення і збільшення допомоги та субсидій. Вона також

підтримує австрійський нейтралітет. Прихильниками партії традиційно є робітники, а також частина середнього класу.

2. Австрійська народна партія (АНП). Вона була заснована 1945 року на базі Християнсько-соціалістичної партії, що виникла наприкінці 19 століття. У другій половині 20 століття її підтримували здебільшого фермери і підприємці, які виступали за якнайшвидше прийняття Австрії до Європейського співтовариства, а потім до Європейського Союзу. Члени АНП визначають напрям своєї партії як прогресивно-центристський. АНП перебуває в центральній частині австрійського політичного спектра і має тенденцію до зміщення вправо.

3. Австрійська Партія свободи (АПС). Була заснована 1956 року.

4. «Зелені» - це екологічна партія, яка виступає за захист навколишнього середовища. Вона з'явилася на політичній сцені 1986 року під назвою «Зелена альтернатива - список Фреда Майсснер Блау».

5. «Союз за майбутнє Австрії» - права партія, заснована Йоргом Гайдером у 2005 році після його виходу з Партії свободи Австрії. Вона виступає за обмеження імміграції та соціально орієнтовану економіку.

Чергові місцеві вибори продемонстрували зростаючий успіх ультраправих популістських партій, які перемогли на виборах завдяки своїм популістським позиціям. А. Пелінка, провідний австрійський політолог, авторитетний експерт щодо зростаючого успіху ультраправих політичних сил. Зокрема, він пояснює, що питання біженців та міграції є однією з важливих причин, але не єдиною [37]. Іншою причиною було зростання безробіття і нездатність коаліційного уряду соціал-демократів і консерваторів впоратися з ним. Ще один невід'ємний момент, який є специфічним для Австрії, - це ксенофобія. На відміну від Німеччини - або, точніше, західних земель сучасної Німеччини - в Австрії ніколи не було того, що називається політкоректністю, в тому числі по відношенню до власної історії.

Німці вже давно зрозуміли, що ксенофобія для них неприйнятна, хоча б тому, що Гітлер був у їхньому минулому. Австрія не має такого почуття

сорому за певні сторінки своєї історії. Тому ксенофобія є більш прийнятною в австрійському суспільстві. Загалом, успіх правих популістів є результатом страху перед майбутнім, який відчувають деякі члени суспільства. Це не лише австрійська проблема, вона зараз характерна для Європи в цілому .

Основна права популістська партія в Австрії на сьогоднішній день, Австрійська партія свободи була заснована в 1956 році на принципах пангерманізму, а також економічного та соціального лібералізму. Лідери АПС позиціонували її в той час як так звану «третю партію», на противагу двом основним партіям - Австрійській народній партії та Австрійській соціал-демократичній партії. Втім, у перші десятиліття свого існування партія не була популярною серед населення і не могла похвалитися значними електоральними досягненнями [30].

Як і всі ультраправі популістські сили в Європі, АПС не лише різко виступає проти імміграції, вона також підтримує Росію. Зокрема, її лідер Г.К. Штрахе нещодавно заявив, що ЄС має припинити вважати Москву агресором і скасувати санкції[3].

Результати чергових парламентських виборів 1999 року стали одними з найуспішніших в історії АПС . Й. Хайдер активно використовував обговорення тему нацистського минулого Австрії, яка раніше була майже виключена з публічного політичного дискурсу. Як зазначають Х. Функе та Л. Ренсманн, «він (Й. Хайдер) вимагав звільнення нації від колективної провини за нацистські злочини і всієї історії нацизму перешкоджає розвитку позитивної національної ідентичності, що відповідає потребам 75% австрійців». Німецький дослідник Х. Гелмер пише, що у 1999 році Й. Хайдер апелював - у тому числі й до ветеранів Ваффен СС - до виборців, які не бачили нічого особливо поганого в історії нацистів.

АПС зазвичай відносять до ультраправих партій, але популізм проявляється в її сильному лідерстві, в кампанії проти «своїх» і «чужих», а також у схильності пропонувати прості та радикальні рішення складних проблем. Й. Хайдер був лідером, який в абсолютно популістському дусі

апелював до «простих австрійців», інтереси яких політичний істеблішмент не хоче розуміти.

Також їй вдалося не лише здобути 27% голосів, але й перемогти Австрійську народну партію, що зробило її другою за величиною партією в країні вперше з моменту її заснування . В результаті, вперше в Австрії до влади прийшов уряд, до складу якого увійшли правоцентристська Австрійська народна партія та правопопулістська АПС. Попри критику та протести з боку деяких європейських країн і навіть запровадження короткострокового дипломатичного кордону, обидві вищезгадані партії увійшли до коаліції на чолі з лідером АНП Вольфгангом Шюсселем [45].

На цьому етапі, Партія Свободи почала відчувати внутрішні конфлікти, і ряд відомих діячів залишили лави партії. Її лідер Йорг Гайдер був змушений піти у відставку, створивши нову партію, яку вважав своєю спадкоємицею, - Союз за майбутнє Австрії (СЗМБ). Це суттєво вплинуло на результати АПС на виборах, вона отримала лише 10% на парламентських виборах 2002 року і 11% на парламентських виборах 2006 року. Однак, незважаючи на внутрішню кризу, у 2008 році Партія свободи почала відновлювати довіру австрійського електорату, а також завоювала своє місце в австрійському парламенті.

У Польщі основними прихильниками правого популізму традиційно були визнано партії «Самооборона Республіки Польща» (Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej, SRP) (сама організація, зареєструвавшись як партія, воліла вважати себе «рухом»; розпущена в 2012 році) та «Ліга польських сімей» (Liga Polskich Rodzin, LPR,), але сюди має сенс включити і партію «Право і справедливість» (Prawo i Sprawiedliwość, PiS,) Ярослава Качинського.

Пропаганда СПР націлена на виборців, незадоволених трансформацією в душі економічного лібералізму та інтеграції до Європи, що відбулася у Польщі після 1989 року, ЛПС фокусується на консервативних католицьких виборцях, висовуючи себе захисницею сімейних цінностей, патріотизму,

релігії, свободи. Обидві партії мають євроскептичний характер, бачать загрозу масштабної кризи: СПР наголошував на економічному майбутньому простому народі, у свою чергу ЛПС передвіщала кризу моралі та польської ідентичності.

У Польщі, де розгорнулися дебати з приводу членства в ЄС, що призвело до найбільшого сплеску активності правих популістів, членство в Європейському Союзі багато хто називають загрозою, що «польські землі скуплять іноземці, а польські фермери зазнають збитків» [59].

Ці побоювання були успішно використані правими популістами, тому вони дуже рано стали частиною істеблішменту – ЛПС та СПР, сформували правлячу коаліцію ще у 2006 році, а Анджей Лепер навіть деякий час обіймав посади віце-прем'єра та міністра сільського господарства.

ЛПС та УРП виступають за вихід Польщі з ЄС та категорично відмовляються від заміни злотого на євро («жорсткий» євроскептицизм); одним із головних зовнішньополітичних гасел ЛПС є те, що «Польща може розвиватися лише поза ЄС». ПіС просуває більш важливу роль окремих членів ЄС (звідси і протидія концепції «федералізму», розробленої ЄС) та введення євро у довгострокову перспективу («м'який» євроскептицизм) [59].

Різниця між ПіС та двома іншими основними правопопулістськими партіями не лише у більш стриманій програмі, а й у тому факті, що вона не обертається навколо харизматичного лідера: популярність Ярослава Качинського не має великого значення в успіху чи провалі партії. Успіх СПР заснований на авторитеті Анджея Лепера (дійсно, після його самогубства у 2011 році партія проіснувала менше року, оскільки його наступник Єжи Пясецький не був настільки популярним як лідер; партія приєднується до лівого об'єднання «Самооборона» та перестає існувати), також і популярність ЛПС заснована на особистих властивостях Романа Гертиха (який керував партією 20 років, у 2009 р. на зміну прийшов Вітольд Балажак, що було зв'язано з занепадом Ліги).

ПіС запозичила багато програм у ЛПС, у тому числі головну концепцію польського популізму – створення «четвертої Речі Посполитої» (нинішня республіка відома як «третя» — після міжвоєнного періоду), що не підпадає під дію комуністичної спадщини, корупції та злочинності[84]. Як правило, «Право і справедливість» відносять до правої партії, але її програма містить і ліві економічні пункти – збільшення витрат у соціальній сфері та ренаціоналізацію ключових секторів економіки [61]. Серед ворогів Я. Качинський вважає партії іммігрантів, гомосексуалів та лібералів.

Через використання більш «м'якого» правого популізму, партія Качинського стала більш привабливою для виборців. ЛПС нині не має представництва ні в Сенаті, ні в Європарламенті, ні в Сеймі, а Право та справедливість за підсумками виборів 2015 року партія стала правлячою у Польщі. Президент Анджей Дуда та прем'єр-міністр Беата Шидло – представник ПіС. В даний час ЛПР і Самооборона залишили польську політичну сцену, щоб звільнити місце для виступів Права і справедливості, також поступитися дорогою тим, хто пережив тимчасове піднесення нового правого Конгресу та його відгалуженням. Тим часом «м'якість» правого популізму партії «Право і справедливість», схоже, згасає, як зазначив відомий польський дослідник партійної системи Б. Стенлі, невдовзі після виштовхування колишніх партнерів коаліції з політичної сцени, радикалізувалися дії та риторика партії Право та Справедливість; схоже сталося і з угорською партією «Фідес» [72].

У 2015 році «Право та справедливість» стала правлячою партією у Польщі. Відразу, через властиве правим популістам прагнення авторитарного правління, керівники партії почали модифікувати законодавство країни під централізацію своєї влади. «Авторитарний поворот» Польщі виявився в обмеженні свободи преси та судів; керівники ПіС зазнали критику з боку Брюсселю, з приводу невідповідного рівня під європейські стандарти прав і свобод у країні. Перед останніми Парламентськими виборами, ПіС зобов'язувалися розпочати боротьбу з «правовим імпозибілізмом» - нібито

введені обмеження на виконавчу владу «корпусом юристів і суддів» [50] щоб виконати це зобов'язання було підготовлено ґрунт для змін у конституційній структурі трибуналу, функції міністра юстиції та генерального прокурора, військову прокуратуру було скасовано.

Для польської партійної системи (як і для партійної системи в більшості посткомуністичних країн) властиво досить велике кількість партій, які взяли участь у 1-2 виборах, а потім відмовилися від участі на політичній сцені. Водночас у польській політиці такі партії зазвичай досягають успіху, голосно заявляють про себе, як ЛПС та Самооборона.

Зародження французького популізму та багатьох інших явищ у політиці можна виявити починаючи з часів Французької революції. Різні особливості популізму властиво різним революційним рухам ХІХ століття – бонапартизму і буланжизму, у ХХ столітті така риторика встановлює зв'язок із пужадизмом - націоналістичний рух, заснований П'єром Пужадом задля захисту переваги дрібних торговців і селян.

Сьогодні у Франції існують два найбільш поширені рухи популістів, розташованих по різних сторонах політичної системи Франції. Праві – Національний фронт (НФ), очолюваний Марін Ле Пен, ліві - Лівий фронт (ЛФ) на чолі з Жан-Люком Меланшоном. 47-річна Бретонка Ле Пен — з юридичною освітою, та Меланшон, 64-річний вчитель, марокканець, мають багато спільного. Вони безжально засуджують еліти П'ятої республіки, які мають зв'язок з великим капіталом, критикують заходи щодо усунення економічної кризи, європейську інтеграцію, обидва ідентифікують себе як захисників простих людей, робітників. У їхніх висловлюваннях можна знайти кілька спільних слів: І Ле Пен, і Меланшон засудили «Європу банкстерів» (похідне від слів «банкір» і «гангстер»), закликають до усунення уряду від «балакунів-інтриганів» (*faiseurs*), які одночасно протиставляють «народну владу» фінансовій та політичній еліті [66].

У Франції лівий та правий популізм значно відрізняються. Головне полягає в тому, що Марін Ле Пен ідентифікує себе захисницею інтересів

французької нації, не загострюючи уваги на відмінностях соціальних класів, яких зможе захищати лише сильна держава. Тому в її виступі боротьба з кризою та безробіттям на користь трудящих переплетена з боротьбою з тероризмом, європейською інтеграцією глобалізацією, імміграцією та іншими реальними чи передбачуваними загрозами французькій нації. Партийна програма Національного фронту включала захист суверенітету Франції та її незалежного статусу у Раді Безпеки ООН, а також боротьбу за збереження самобутньої культури Франції та просування католицизму як основної французької релігії. За цими характеристиками Національний фронт одразу ідентифікується як край права націоналістична партія, до складу якої входить велика кількість відставних військових. Національний фронт втратив свою рішучу антиімміграційну позицію. Марін Ле Пен пропонує розрізняти нових та старих іммігрантів, на її думку, старі іммігранти вже є французами. Фронт, звичайно ж, виступає за відновлення імміграційного контролю на кордонах Франції та суверенітету її оборонного сектора за збереження військового статусу Франції в блоці НАТО. Попри поширену думку, жодного від'єднання від Європейського союзу Марін Ле Пен не пропонує. Вона також ухилилася від питання щодо поділу позицій Європи та Америки [64].

Популізм Меланшона зовсім іншого. Висловлювання Меланшона не націоналістичні, а ультраліві, антикапіталістичні. Він викриває корисливі інтереси бізнес-еліти Франції. Він переступає через неписані правила етикету: відповідаючи на інтерв'ю на питання про доходи, поставивши те ж саме інтерв'юеру, він схопив репортера за рукав і затягнув його в свою зону соціального конфлікту не даючи залишитися осторонь. У дусі комуністів 1930-х років він сипле антибуржуазні цитати. Він навіть погодився прийняти титул популіста. І все це нагадує шокуючу виставу, поставлену бурлеск, через гучні висловлювання Меланшона французам було важко повірити, що, прийшовши до влади, він «приб'є голови європейських чиновників на піки». Будучи неважливим стратегом (Меланшон у 2012 р. не пройшов до Національних зборів), він залишався чудовим оратором, навіть тим, кого він

викрив – деяким із «буржуазії», сподобався його епатаж, за нього навіть голосували.

Популістські явища в Румунії в основному пов'язані з недавнім комуністичним минулим, її нерозвиненою демократичною системою та культурою. З моменту падіння комунізму пройшло мало часу, щоб такі характеристики демократії, як свобода, почуття відповідальності, визнання демократичних процесів міцно укорінилися у свідомості людей. Румунія вступила до ЄС 2007 року, що за часом збігається з початком світової економічної кризи. Більшість громадян очікували покращення життя після вступу до ЄС, організованого за високими європейськими соціально-економічними стандартами, але цього не сталося. У 2009 році 76% населення не помітили, що життя змінилося на краще. У 2010 році підраховали, що 23% населення Румунії живе у злиднях. Розчарування результатами європейської інтеграції призвело до різкого зниження підтримки членства у ЄС. За даними опитувань, до 2014 року не більше 40% опитуваних людей відносять вступ до ЄС до правильного рішення. 2006 року ця цифра була понад 80%.

Румунський уряд не зміг ефективно відреагувати на підсумки кризи, знизивши цим довіру до виборів. Це було виражено спадом демографічної електоральної активності. У грудні 2012 р. у Румунії зафіксовано рекордно низьку кількість виборців, котрі прийшли на парламентські вибори – 41%. На президентських виборах 2014 року було побито рекорд: частка виборців становила менш 37%.

З 2012 року основними популістськими партіями є коаліція «Соціал-ліберальна спілка», до якої увійшли «Соціал-демократична партія», «Націонал-ліберальна партія» та «Консервативна партія». У цих партій значні відмінності у програмах, що базуються на різних ідеологіях. Але в деяких питаннях вони мають схожі ідеї, наприклад, вони бажають обирати шлях демократії в рамках європейської інтеграції, використовують популістські слогани, такі як боротьба з корупцією, повернення до споконвічних християнських цінностей, об'єднання Румунії та Молдови.

Проте відверто популістською партією у всьому партійному спектрі Румунії є «Народна партія – Дан Дьяконеску» (НТ). Це партія має як ліві, і праві характеристики. Її політичні вимоги включають: підвищення заробітної плати та пенсій, подальше зниження податку на додану вартість та створення сільськогосподарських кооперативів, європейська інтеграція та докорінна зміна структури державної влади на основі високих моральних принципів та професіоналізму. НТ було засновано у 2010 році. На своїх перших виборах у 2012 році вона досягла хороших результатів: набравши близько 14% голосів і провела до Сенату (21 мандат) та до Палати (47 мандатів) своїх представників.

Також є ще один найяскравіший приклад популістської організації – націоналістична партія «Велика Румунія», яку очолює скандальна фігура Корнеліу Вадим Тюдор. Партія рішуче здійснює антиугорську, антисемітську та антициганську пропаганду, закликаючи румунів стати «господарями свого будинку». ПВР підтримує тісні зв'язки з французькою правою націоналістичною партією «Національний фронт», яку очолює Марін Ле Пен.

К. Тюдор у своїй кампанії використав риторику популістського стилю, розмови про «змову проти Румунії», «небезпека для Батьківщини», у стилі класичного популізму, ідентифікуючи себе як захисника народу - «жертва» ворожих йому еліт.

Сьогодні велика кількість румунських політиків часто вдаються до відверто популістської пропаганди. Траян Бесеску, який тричі обирався президентом Румунії, використовував агітаційні маніпуляції, його не можна не назвати популістом. Передвиборна промова в Бухаресті є прикладом таких маніпуляцій: «Я народ. Проти мене лише олігархи та мафія; хто проти мене, той проти інтересів народу» [53].

Можна вирішити, що популізм характерний румунській політиці, але це популярніший метод, риторика, що використовується в боротьбі за владу, а не як особлива незалежна політична сила. Навіть «Велика Румунія» у своїй

характеристиці є більш націоналістичною, а не повністю популістською партією [24].

3.2. Особливості популізму політичних партій в Україні

Найраніший прояв українського популізму, з'явився XVIII–XIX ст. Літературний рух та напрям суспільного судження проклали шлях розвитку – «українофільства». У свою чергу «українофільство» перетворилося на ідею народництва. Народництво - громадсько-політичний рух, що зародився у 1960-х роках XIX ст. Упродовж тривалого часу ідеологія була значущою річчю на підкорених Російською імперією українських територіях. Вчені вважають, що народництво має схожі показники з популізмом [31].

Російське народництво також виражалося і в Україні, хоч і не було природним для українського народу. Народники виділяли, що народ, особливо селяни є основою майбутнього суспільства. Їхнє розуміння поняття «народ» дещо міфічно та ідеалістичне, оскільки селяни на той час були неосвіченими та без активними, щоб виконати революцію, на яку від них чекали російські народники. Відмінною популістською характеристикою російського народництва було негативне ставлення до лібералізму. Вони розглядали демократію як засіб для нижчих класів, а не нації [25].

За дослідженнями О. Гриценка, наприкінці XIX ст. концепція народництва посідає чільне місце у всіх течіях українського руху. Їм характерно «культурний есенціалізм» - віра, що мають бути наділені сакральним змістом основні рамки української культури, українська мова та спадщина українського національного фольклору, все що виявляється за кордоном цих рамок, чужорідна. Ще був характерний «соціальний есенціалізм» — переконання, що автентичні українці лише ті, хто належить до «народу». О. Гриченко, відносить міфологічні сюжети про «вічну зраду» української аристократії та ідею про те, що український народ «безкласовий», до популістських рис української народницької ідеології [8].

Незадовго до здобуття України незалежності популізм набув великої актуальності. Політика «перебудови» того часу сприяла цьому. Оскільки починалося формування ліберального суспільства та легалізація діяльності національного руху, антикомунізму, національно-демократичного руху. Їхньою метою було усунення радянської комуністичної системи: бажання перебороти однопартійну систему та контроль над ЗМІ, перетворити радянську економіку на більш практичну та відновити політичну та народну свободу.

Безсумнівно радянська політика не була успішна, всій економічній, суспільній системі була необхідна реформа. Деякі політичні сили переконували, що зростання економічного та соціального життя, рівність та справедливість, прийде з відставкою комуністів від влади [1].

Розвиток популізму краще дослідити у політичному житті незалежної України, де є незалежні партії та можуть відбуватися демократичні вибори. Популізм прокинувся з новою силою, знайшовши нові шляхи розвитку, у перші роки незалежності, але минуле України мало значний вплив на його характер.

Після виходу України зі складу СРСР вона зіткнулася з економічними труднощами, оскільки реальний ВВП у 1991-1995 рр. зменшився більш ніж на половину. Процес ринкового реформування тривав тривалий час, супроводжуючи спадом соціально-економічних умов, зниженням рівня життя, кризою демографії, гіперінфляцією та безробіттям. На зміцнення соціального захисту народу була націлена соціальна політика, проте в цих умовах захист населення був не дуже ефективний. Під час цього етапу Україна також досягла успіху в деяких аспектах: здійснення зміни влади шляхом демократичних виборів, початок зміни радянських установ і організація роботи незалежних державних механізмів [49].

Ці історичні причини призвели до виникнення багатьох популістських технологій маніпуляцій. Можна виділити нереалістичні соціально-економічні обіцянки у передвиборчих компаніях, викликаними складною економічною

ситуацією країни на той час. Більшість політичних партій для отримання більшості голосів звертаються з нереальними обіцянками, найчастіше, до населення з маленьким рівнем доходу.

В Україні та Західній Європі популістські риси можна побачити у більшості політичних партій. Основна відмінність цих партій у тому, що українські партії намагаються охопити ширше коло виборців, у той час як західноєвропейські партії мають певні соціальні групи, на які вони завжди спираються. Це втілює певну різницю популізму в Україні та Західній Європі. Якщо в Західній Європі популістські партії є ультраправими або ультралівими, то в Україні таких відмінностей немає.

Деякі дослідники наголошують на «Радикальній партії» Олега Ляшка як приклад «чистого популізму». Її навіть відзначають як першу у Незалежній Україні сильну популістську партію. Діяльність та програми «Радикальної партії» поєднує в собі безліч популістських характеристик: високий рівень звинувачень на адресу «олігархів» та «влади»; зразкове звернення до «простих людей», розумний, харизматичний лідер, без нього партія фактично втрачає своє обличчя. Ще однією популістською характеристикою є її ідеологічний еkleктизм: вираження ідей соціальної справедливості з націоналістичними девізами, не властивими для лівих партій [25]. Але, можна сміливо сказати, що ця політична партія втратила зараз свою актуальність.

Партії, близькі за ідеологічною орієнтацією до партії Марін Ле Пен «Національне об'єднання», показали слабкі результати: ВО «Свобода», яка об'єднала чотири інші партії («Національний корпус», Конгрес українських націоналістів, Організацію українських націоналістів, «Правий сектор»), отримала лише 2,15% голосів в 2010 р. на виборах президента України. Проводячи паралель між західним та українським популізмом слід виділити, що вчені вважають, що в риторичі ВО «Свобода» популізм є значною добавкою до вирішальної програмно-ідеологічної ознаки - радикального націоналізму [25].

Доречніше розглянути ті партії, які пройшли в Парламент і наголосити на популістських політичних заявах. Більшість партій, що пройшли до парламенту, так чи інакше використовують ідеї, що відповідають популістським характеристикам. Найчисленніша з них – «Опозиційна платформа – «За життя», друга за кількістю популістських заяв «Батьківщина», третє місце посідає – «Слуга народу», після неї – «Європейська солідарність» та остання – партія «Голос»[6].

Партія «Слуга народу» зареєструвалася 13 квітня 2016 року та називалася "Партія рішучих змін". У 2018 році партія стала популярнішою серед громадських мас і починаючи з осені активно пропагувалася. У просуванні партії, велике значення мав серіал з однойменною назвою, який транслювався на каналі «1+1» з 2015 до 2019 року. 21 січня 2019 р. від партії було виставлено Зеленського як кандидата у Президенти, у жовтні 2019 року партія сповістила про намір балотуватися до Верховної Ради. Як і на президентських, так і на парламентських виборах «Слуга народу» здобула великий успіх [6].

У назві партії ми бачимо акцент на основних цінностях та основі популізму – людях. Успіх партії здебільшого пов'язаний не лише з популярністю політичної комедії "Слуга народу" та її лиця В. Зеленського, а й незадоволення колишнім президентом. Фахівці виділяють, що електорат проголосував не за самого Зеленського, а за його телеперсонажа, який втілював простий народ та мав сили вигнати корумпованих політиків, у відмінності від шокуючих політиків, яких обирають за особистість, наприклад О. Ляшко або Д. Трамп, «Слуга народу» має одну головну популістську характеристику - надто велику персоналізацію політичної партії, оскільки її актуальність повністю зводиться до відомої фігури В. Зеленського [34]. Якщо оглядати партійну програму «Слуга народу» можна помітити, що програма має популістський характер, і видно, що вона загалом відображає настрої тогочасних виборців. Це можна помітити у прикладі, коли перед виборами Володимир Зеленський порекомендував надіслати 5

головних проблем, з якими має боротися країна, щоб запозичити ці пропозиції до своєї програми. Безперечно це була стратегія, яка показала електорату, що вони є рушійною силою, учасниками політичного процесу. Також варто згадати у цьому середовищі запропоноване В. Зеленським національне опитування, в якому використовувалося гасло «Буде так, як вирішиш ти. Бо Україна – це ти» [35]. Це цілком очевидний знак популізму, тому що тут ми бачимо акцент на людях. Навіть у партійній програмі є приклади популістських висловлювань: «Запровадимо механізми впливу громадян на рішення влади через референдуми» [36].

На економічному фронті партія приділяє особливу увагу інноваціям та вільному ринку. З точки зору антикорупційної діяльності та правосуддя "Слуга народу" виступає за перезапуск роботи судів та прокуратур, розслідування випадків корупції та перетворення Збройних сил України за стандартами НАТО [40]. Відразу представники цієї політичної партії відштовхувалися від ліберальної ідеології, але тепер на сайті партії зазначено, що їхня ідеологія - це український центризм, який вони виділяють як українську політичну ідеологію, яка шукає пошук компромісу між відмінними групами суспільства, не допускаючи поділу країни за політичними, етнічними та мовними ознаками, відкидання лівого та правого екстремізму та звернення уваги на основні напрямки розвитку: мир, інститути, інвестиції, інфраструктура та демократія [36].

Висловлювання партії «Слуга народу» також мають популістський характер. Найбільш популістськими гаслами є такі: «Україна - це ти партія «Слуга народу». «Буде так, як вирішиш ти». Для кожного міста було створено окремі слогани: «Черкаси – це ти», «Суми – це ти». Помітно що інформація в гаслах, містити одну з відмінних рис популізму – спрощене звернення до людей. «Україна сьогодні потребує не просто нових облич. Вона потребує НОВИХ ІДЕЙ! Моє головне завдання - привести до влади порядних і патріотичних фахівців» [36].

Часто попит на «нові особи в політиці» користується українськими популістами, викладаючи це як риторику «ми» – «чужі», порівнюючи «народ» зі «старими політиками», часто асоціюють владу як зло, яке вони можуть скинути.

Наступна за популярністю партія – «Європейська Солідарність». Партію створено 24 травня 2019 року завдяки оновленню партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність». Причиною зміни імені програш лідера П. Порошенка на президентських виборах [19].

Незважаючи на зміну назви, партія все також асоціюється з популярною особистістю, так само як і партія «Слуга народу», це одна із характеристик популізму. Програма також містить положення та обіцянки, які позначають те, що хочуть зробити, але не надають плану виконання цих обіцянок («Зростання зарплат дасть змогу постійно підвищувати також і пенсії, забезпечивши їх гідний рівень») [19].

Важливо згадати партію "Батьківщина" у зв'язку з особистістю Юлії Тимошенко. Політичний план містить більше лівохарактерних положень, незважаючи на правоцентристські ідеологічні погляди багатьох членів партії. Між тезами лівих виділяють заклики до заборони на приватизацію важливих стратегічних об'єктів власності країни, запобігання продажу землі сільськогосподарського використання. Програма партії «Батьківщина» має низку щедрих обіцянок, але план їх виконання не зазначається. Наведемо кілька прикладів:

- «Ми ставимо за мету за п'ять наступних років поступово досягти рівня середньої заробітної плати Польщі у доларовому вимірі. Сьогодні середня заробітна плата в Польщі у 3,5 рази вища, ніж в Україні».
- «Ціну на газ для населення буде знижено в 2 рази. Це дозволить вдвічі зменшити тарифи на тепло й гарячу воду, адже газ - це головна складова у їх вартості» [32].

Вищезгадані положення асоціюються з терміном «соціальний популізм», оскільки він тісно пов'язаний з питаннями соціального захисту

населення, часто зустрічається в країнах, де більшість населення незадоволена своїми соціальними умовами. Серед малозабезпечених людей актуальні такі популістські обіцянки, що передбачають субсидії, вищі соціальні пільги, зрозуміло, що вони є лише маніпуляцією, адже в деяких місцях вони нездійсненні. Умови, які партія використала у минулорічній виборчій кампанії, також були не менш популістськими: відстрочення платежів на продаж сільськогосподарських земель; відмова іноземцям володіти землею, запобігання надмірній концентрації права власності на землю, що перебуває в одних руках [25]. Вчені вважають, що партія «Батьківщини» має скоріше ліві популістські мотиви, про це нам говорить торкання теми «мафії» та «олігархії», про пригноблених «простих людей», відверту критику міжнародних фінансових структур, які намагаються перетворити Україну на «сировинний придаток» [1].

ПП «Голос» створено 21 травня 2019 року з ініціативи соліста рок-групи «Океан Ельзи» С. Вакарчука шляхом ребрендингу ПП «Платформа ініціатив». Ідеологія партії правоцентристська та проєвропейська. Партія застосовувала загальні популістські методи, що особливо не відрізнялися. Деякі положення програми не були виразними і часто не були охарактеризовані механізми реалізації деяких рішень. Можна виділити, що висловлювання наголошують на людей, як пріоритет: «Держава - це не бюрократія, чиновники та політика. Держава - це люди, ми з вами» [33]. Але позначити цю партію прикладом чистого популізму не можна.

Партія «Політична платформа-За життя» створена внаслідок розпаду партії «Опозиційний блок», яка була після революції 2014 р. Партією регіонів. Наразі вона є забороненою проросійською партією на території України [6].

У висловлюваннях домінує поняття «народ», але узагальнено як «населення південно-східного регіону», які стали першорядним об'єктом закликів цієї партії. Виходячи з прикладу можна зробити висновок про наявність регіонального популізму [25].

Сучасним політичним партіям України, які пройшли до парламенту, більшою мірою властиві популістських рис. Навіть аналіз минулих парламентських виборів, який провели Бюро аналітики «Тектум» продемонстрували, що у 29 програмних документах було виявлено риси популізму. У програмі 10 партій, які за результатами голосування стали лідерами, мають навіть більш виразні популістські символи.

Висновки до розділу 3

Дослідивши це питання, можна зробити висновок, що тема популізму у політиці, широко обговорювалася останні кілька років. Причина в тому, що окремі політики-популісти та політичні сили досягли успіху у використанні цього інструменту в західній виборчій практиці. В останні десятиліття популізм набуває все більшого значення в Австрії та інших країнах Європи. Це пов'язано з низкою факторів, таких як економічні труднощі, міграційна криза, соціальні та культурні зміни, традиційно зумовлені глобалізацією та розвитком інтернету. В Австрії популізм проявляється через певні націонал-консервативні партії, такі як Партія свободи, яка була заснована в 1956 році на принципах пангерманізму, а також економічного та соціального лібералізму. Лідери АПС позиціонували її в той час як так звану «третю партію», на противагу двом основним партіям - Австрійській народній партії та Австрійській соціал-демократичній партії. У Польщі основними прихильниками правого популізму традиційно були визнано партії «Самооборона Республіки Польща» (сама організація, зареєструвавшись як партія, воліла вважати себе «рухом»; розпущена в 2012 році) та «Ліга польських сімей», але сюди має сенс включити і партію «Право і справедливість» Ярослава Качинського. Сьогодні у Франції існують два найбільш поширені рухи популістів, розташованих по різних сторонах політичної системи Франції. Праві – Національний фронт (НФ), очолюваний Марін Ле Пен, ліві - Лівий фронт (ЛФ) на чолі з Жан-Люком Меланшоном.

Один найяскравіший приклад Румунської популістської організації – націоналістична партія «Велика Румунія», яку очолює скандальна фігура Корнеліу Вадим Тюдор. Партія рішуче здійснює антиугорську, антисемітську та антициганську пропаганду, закликаючи румунів стати «господарями свого будинку».

Найактивніші сучасні політичні партії в Україні також мають характеристики популізму, але не кожна з них є чистим популізмом. Основні риси українського популізму не сильно змінилися з часу проголошення незалежності. Це, як і раніше, підкреслення головної цінності простого народу, нездійсненні обіцянки, протиставлення «своїх» і «чужих», вождизм, політика «боротьби добра і зла». Але все ж таки український популізм має великі відмінності від європейського. Для правих популістів у Західній Європі основною мішенню для критики є іммігранти як одна з головних проблем, після них йде друга за важливістю проблема – правляча аристократія. В Україні головним ворогом є сама еліта чи олігархи. В Україні політичні партії все ще намагаються отримати найбільшу кількість голосів та об'єднати людей із різним світоглядом. Популістські партії, які займаються проблемами економічної нерівності в Україні, стають більш актуальними, ніж ті, хто розбирає проблеми безпеки населення та чистоти нації. У Європі подібні праві партії, які виступають проти змішання нації, більш актуальні, взяти хоча б останні президентські вибори у Франції, де лідерка партії «Національне об'єднання» була дуже близька до перемоги, хоча мала проросійську позицію.

ВИСНОВКИ

Дослідивши проблему ролі популізму в політичних процесах Європейських країн можна зробити декілька висновків:

- що по-перше, на сьогодні склалися різні підходи до розуміння терміну популізм. Універсальним визначенням, на наш погляд є: популізм - це форма політичної ідеології, яка фокусується на потребах простих людей, а не на потребах еліти або уряду. Найпопулярніша теорія популізму була створена Е. Лаклау, який вважав, що коли певні соціальні потреби неможливо знайти в задоволенні різними інституційними каналами, вони об'єднуються і конкретизуються навколо загального символу. Потім навколо цих вимог лідери стали об'єднувати абстрактні маси, тобто почався процес суспільного визнання, який призвів до появи колективного суб'єкта («народу»), який протистоїть існуючому режиму і вимагає змін. Класичними теоріями популізму також вважаються роботи: К. Крауча і доповнення Шанталь Маффа, постдемократична теорія. Бельгійський політолог дійшов висновку, що в умовах постдемократії традиційні ідеології розмиваються, створюючи умови для розвитку популізму. Структура Маффа підтверджує слова лідера правих популістів. На думку К. Мудде, популізм - це «невільна демократична відповідь недемократичному лібералізму». Якщо будь-якій країні існує «популістський попит» і якщо ідеї правих чи лівих популістів відгукуються, то існування популістських партій і рухів є об'єктивною потребою нинішньої політичної системи того чи іншого типу.

- По-друге, треба визначити, що основними рисами популізму є: лідерство, правління людини, підтримка та схвалення народу, прямий контакт лідера з країною та використання демагогії. Популізм особливо посилюється у кризові та критичні періоди.

- По-третє, існують різні версії популізму. Для країн, що стикаються з економічними труднощами та високим рівнем нерівності, характерний лівий популізм. Очевидні проблеми, такі як неконтрольована імміграція чи національна безпека, спричинили появу правого популізму.

- По-четверте, основними причинами появи популізму на Європейському континенті є економічні труднощі, міграційна криза, соціальні та культурні зміни, традиційно зумовлені глобалізацією та розвитком інтернету.

- По-п'яте, тенденціями розвитку популізму в Європі є: зростання актуальності популізму в цілому, тому, що він зосереджує увагу на потребах простих людей, ігнорує політичні еліти та критикує європейські інституції загалом; посилення підтримки націоналістичних і консервативних ідей та опозиції до міжетнічного чи культурного змішування; перехід до прямої демократії, використання соціальних мереж для збору підписів та зворотного зв'язку з громадянами.

Також розглядаючи феномен популізму, треба дослідити ще одне схоже політичне явище – євроскептицизм. Популізм та євроскептицизм часто з'являються в контексті сучасної європейської політики разом. Зв'язок між ними полягає у схильності критикувати існуючу систему, недовірі до сил та інституцій ЄС, а також акцентуванню на народних настроях. Нині у наукових та експертних колах про євроскептицизм відгукуються як про одну з важливих тенденцій розвитку в ЄС. У той же час, у науковому з'єднанні феномен євроскептицизму вважається надзвичайно складним явищем, оскільки через велику кількість різних підходів і розумінь, викликає великі труднощі у визначенні його як наукової категорії.

В останні десятиліття популізм набуває все більшого значення в політичних процесах європейських країн. Наприклад, в Австрії популізм проявляється через певні націонал-консервативні партії, такі як Партія свободи, яка була заснована в 1956 році на принципах пангерманізму, а також економічного та соціального лібералізму. Партія свободи виступала як

так звана третя партія, на противагу двом основним партіям - Австрійській народній партії та Австрійській соціал-демократичній партії. У Польщі основними прихильниками правого популізму традиційно були визнано партії «Самооборона Республіки Польща» (сама організація, зареєструвавшись як партія, воліла вважати себе «рухом»; розпущена в 2012 році) та «Ліга польських сімей», але сюди має сенс включити і партію «Право і справедливість» Ярослава Качинського. Сьогодні у Франції існують два найбільш поширені рухи популістів, розташованих по різних сторонах політичної системи Франції. Праві – Національний фронт (НФ), очолюваний Марін Ле Пен, ліві - Лівий фронт (ЛФ) на чолі з Жан-Люком Меланшоном. Одним з найяскравішим прикладом європейського популізму є Румунська популістська організація – націоналістична партія «Велика Румунія», яку очолює скандальна фігура Корнеліу Вадим Тюдор. Партія рішуче здійснює антиугорську, антисемітську та антициганську пропаганду, закликаючи румунів стати «господарями свого будинку».

Популізм як соціально-політичне явище характерний і для політичного життя в Україні. Так, багато політичних партій України мають характеристики популізму. Популізм присутній у партійних програмах та гаслах політичних партій «Слуга народу», «Європейська Солідарність», «Батьківщина». Основні риси українського популізму не сильно змінилися з часу проголошення незалежності. Це, як і раніше, підкреслення головної цінності простого народу, не виконання обіцянок, протиставлення «своїх» і «чужих», вождізм, політика «боротьби добра і зла». Але все ж таки український популізм має великі відмінності від європейського. Для правих популістів у Західній Європі основною мішенню для критики є іммігранти як одна з головних проблем, після них йде друга за важливістю проблема – правляча аристократія. В Україні головним ворогом є сама еліта чи олігархи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абетка популізму URL:http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20412/Tereshhenko_Abetka_populizmu.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
(дата звернення: 02.03.2024)
2. Бурдьє П. Соціологія політики. М. Socio-Logos, 1993. 366 с.
3. Віце-канцлер Австрії потрапив у скандал через російські гроші на вибори
URL:https://lb.ua/world/2019/05/18/427172_vitsekansler_avstrii_popal_skan.html (дата звернення: 12.03.2024)
4. Ворона, П. Особливості та суперечності проведення місцевих виборів на пропорційній основі в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 2009. Вип.1. 160- 168 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної мови.
URL:<https://slovnuk.me/dict/vts/%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 11.05.2023)
6. ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ПІСЛЯ 2019 року:
ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
URL:https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf (дата звернення: 23.02.2024)
7. Віперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922– 1982): пер. з нім. Київ: Дух і Літера, 2008. 273 с.
8. Гриценко О. «Своя мудрість»: «громадянська релігія» в Україні : дод. до «Нарисів української популярної культури» / О. Гриценко ; Український центр культурних досліджень. Інститут культурної політики. – Київ : [б.в.], 1998. 183 с.

9. Гриценко О. Популізм: світоглядне, історичне і культурне коріння//*Феномен популізму в пострадянському просторі: матеріали українськобілоруського семінару*. Київ: УЦКД, 1999.
10. Гримська М. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри: дис. політ. наук: 23.00.02. Київ., 2016. 416 с.
11. Гримська М. До питання про причини зростання електоральної підтримки крайніх правих політичних партій у державах ЄС. Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації, 2016. 14-19 с.
12. Гримська М. Національний фронт у Франції: історія та ідеологія URL: <https://inlnk.ru/jEjy2L> (дата звернення: 23.02.2024)
13. Гужва, А. Вільна людина і межі солідарності. Пам'яті Мирослава Поповича: матеріали 26 Харківських міжнародних Сковородинівських читань. Харків : Майдан, 2018. 292—295 с.
14. Губар О.М. - Філософія: інтерактивний курс лекцій. *Навчальний посібник*. К.: Центр учбової літератури, 2007. 416 с.
15. Дем'яненко М. М. Популізм як соціально-політичний феномен. *Політологічний вісник : зб. наук. праць*. Київ : ІНТАС, 2012. – Вип. 67, 215–226 с.
16. Джудіс Д. Б. Великий вибух популізму. Харків: *Клуб сімейного дозвілля*, 2017. 192 с.
17. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: ...С. В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
18. Економіка та держава, 2019. No 1. 23–29 с.
URL:<http://ipk.edu.ua/wpcontent/uploads/2020/04/zhurnal-E-i-D-Politohiia-1-2019.pdf#page=23> (дата звернення: 11.05.2023).
19. Європейська Солідарність URL: <https://eurosolidarity.org/> (дата звернення: 28.03.2024)

20. Єрмоленко, В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі ХІХ—ХХ століть. Київ: *Дух і літера*, 2018. 480 с.
21. Зонтгаймер К.. Як нацизм прийшов до влади / Курт Зонтгаймер / Пер. з нім. – К.: *ДУХ І ЛІТЕРА*, 2009. 320 с.
22. Костецька Л. Популізм у сучасних партійно-політичних системах. *Економіка та держава*, 2019. No 1. 23–29 с. URL: <http://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/zhurnal-E-i-D-Politolohiia-1-2019.pdf#page=23>
(дата звернення: 02.03.2024)
23. Ключковський, Ю. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія, К. : *Час Друку*, 2011. 132 с.
24. Кіянка І. Б. Популізм у програмах політичних партій у контексті державного управління: досвід країн Центрально-Східної Європи // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. 2015. Вип. 1, 89–92 с.
25. Кіянка І. Б. Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми : дис. докт. : 052 / Кіянка Ірина Богданівна. Львів, 2017. 406 с.
26. Михайлюк О. Соціокультурний підхід як методологія історичного дослідження./ О. Михайлюк // *Український селянин*, 2016. 9-14 с.
27. Молочко П. Сучасні інтерпретації політичних партій як інститутів політичної системи. Політологічні та соціологічні студії.Т. ХІ: збірник наукових праць / наук. ред. А. М. Круглашов. Чернівці: Букрек, 2012, 274–287 с.
28. Майніна М. Легітимація євроскептицизму в Європейському Союзі як тренд сучасності. *Вісник НТУУ «КП»*, 2019. 45–50 с.
29. Мяловицька Н. Виборчі системи: досвід європейських держав, *Вісн.Центр. вибор. Комісії*, 2008. № 1. 61-70 с.
30. Міщенко А. Довіра громадян до політики правого спрямування в країнах Європи: інтеграційний аспект. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 2019. No 3. 50–59 с.

31. Народництво В Україні: сучасний погляд на проблему URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1997/3/3.pdf>. (дата звернення: 20.01.2024)
32. Передвиборна програма партії "Батьківщина" URL: <https://ba.org.ua/programm/>. (дата звернення: 20.01.2024)
33. ПРОГРАМА ПАРТІЇ ГОЛОС URL: <https://goloszmin.org/program/state-for-human>. (дата звернення: 21.01.2024)
34. ПОПУЛІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20167/Rohozha_Populizm_v_ukrainskii_politychnii_kulturi.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (дата звернення: 21.01.2024)
35. Популізм у сучасних партійно-політичних системах URL: <https://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/zhurnal-E-i-D-Politohiia-1-2019.pdf#page=23>. (дата звернення: 22.01.2024)
36. Політична партія «Слуга Народу» URL: <https://sluga-narodu.com/>. (дата звернення: 22.01.2024)
37. Підсумки виборів у Верхній Австрії URL: <http://businessswiss.ch/2015/09/itogi-vy-borov-v-verhnej-avstrii-2015/> (дата звернення: 01.03.2024)
38. П'ятницька-Позднякова І.С. Основи наукових досліджень у вищій школі: Навч. посібник / П'ятницька-Позднякова, 2003. 116 с.
39. Президентські вибори у Франції: тенденції та персоналії URL: <https://razumkov.org.ua/statti/prezydentski-vybory-u-frantsii-tendentsii-ta-personalii> (дата звернення: 26.11.2023)
40. Романюк А. ПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА ПОПУЛІЗМУ / А. Романюк URL: <https://inlnk.ru/YAzyxK> (дата звернення: 15.04.2024)
41. Романюк А. Популізм і розвиток партійної системи в Україні / А. Романюк // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку. *Матеріали міжнародної науково-практичної*

- конференції*, 24 – 25 листопада 2011 р. – К.: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2012. 242 – 258 с
42. Румянцев А.П. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. Київ. ЕКОМЕН, 2010. 352 с.
  43. Стрілець, Ю. Зарубіжний досвід забезпечення відповідальності представницьких органів місцевого самоврядування крізь призму місцевих виборів, Державне управління та місцеве самоврядування: збірник наукових праць, Вип. 1 , 2011. 295-303 с.
  44. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник URL: <https://inlnk.ru/goVlgn> (дата звернення: 17.03.2024)
  45. Тема біженців змінила результат виборів у Верхній Австрії, URL: <http://europeinsight.net/tema-bezhencev-izmenila-iskhod-vyborov/> (дата звернення: 17.03.2024)
  46. Чернецька, О. Місцеві вибори як форма прямого народовладдя: порівняльний аналіз українського та зарубіжного досвіду, Вісн. Центр. Виборчої комісії, 2006. № 4. 71-74 с
  47. Що таке популізм: теорія Ернесто Лаклау URL: <https://commons.com.ua/uk/sho-take-populizm-teoriya-ernesto-laklau/>. (дата звернення: 01.03.2023)
  48. Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. Т. 1; Укр. ін-т марксизму, Іст. від. – Харків : Держ. вид-во України, 1927. 416 с URL:<https://xp4stm90bvzr.frontroute.org/s11/6/8/9/1/2/68912.pdf> (дата звернення: 28.04.2023)
  49. Якименко Ю. Україна: 30 років на європейському шляху / Ю. Якименко URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/2021-nezalezhnist-30.pdf>. (дата звернення: 19.04.2024)
  50. Albertazzi D. Populism and liberal democracy: populists in government in Austria, Italy, Poland and Switzerland / D. Albertazzi, S. Mueller // The Populist Radical Right: A Reader. – London: Routledge, 2017. 517 p.

51. Austria's far-right Freedom party invited to enter coalition talks, 2017. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/24/austrias-far-right-freedom-party-invited-to-enter-coalition-talks-sebastian-kurz-ovp-fpo-europe>
52. Apodaca A. Euroscepticism. ESO information Guide. Cardiff University, 2013. 21 p.
53. Basescu T. Nu am angajat Romania on participarea cu trupe on Liban // Azi. – Buc., 2006. 31 p.
54. Baudet T. De aanval op de natiestaat: Immigratie, de Europese Unie en de democratische crisis van nu /T. Baudet. – Amsterdam: Prometheus. – P. 229.
55. Bertoncini Y., Koenig N. Euroscepticism or Europhobia: Voice Vs. Exit? URL:https://www.delorscentre.eu/fileadmin/user_upload/EuroscepticismOrEurophobia-Bertoncini-Koenig-NE-JDI-EN_Nov14.pdf (дата звернення: 18.03.2024)
56. Ceddeas A. The European Union and British politics. London : Palarave Maemiuan, 2004. 240 p.
57. Deegan-Krause, K. and Haughton, T. 'Toward a More Useful Conceptualization of Populism: Types and Degrees of Populist Appeals in the Case of Slovakia', Politics & Policy, 2009. No. 4. 821-841 p.
58. Flood.C. The Challenge of Euroscepticism // The European Union Handbook, 2nd ed. Gower J., ed. London, Fitzroy Dearborn Publishers, 2002, 73-84 p.
59. FitzGibbon J. No Just Just Europeanization, No Necessarily Populism: Potential Factors Underlying the Mobilization of Populism in Ireland and Poland / J. FitzGibbon, S. Guerra // Perspectives on European Politics та Society, 2010. - Vol. 11. - No. 3, 279 p.
60. Harmsen R. Concluding Comment: On Understanding the Relationship between Populism and Euroscepticism / R. Harmsen // Perspectives on European Politics and Society, 2010. Vol. 11. No. 3, 334 p.

61. Jaskiernia J. The Development of the Polish Party System: A Perspective of the Parliamentary Elections Results / J. Jaskiernia // Polish Political Science Yearbook., 2017. Vol. 46. No. 2, 237 p.
62. Laclau E. On populist reason. – L. - N.Y.: Verso, 2005. 288 p.
63. Laclau E. Populism: What's in a Name? // Populism and the mirror of democracy / Ed. F. Panizza. – L. – N.Y.: Verso, 2005. 32-50 p.
64. Le Pen-Mélenchon: la mode est au langage populiste. URL: http://www.lexpress.fr/actualite/politique/le-pen-melenchon-la-mode-est-au-langage-populiste_1237437.html (дата звернення: 29.01.2024)
65. Mudde C. The Populist Zeitgeist / C. Mudde // Government and opposition, 2004. № 3. 541 – 563 p.
66. Melenchon – Le Pen, le match des populisms En savoir plus sur. URL: http://www.lemonde.fr/a-la-une/article/2012/02/07/melenchon-le-pen-le-match-des-populismes_1639903_3208.html (дата звернення: 29.01.2024)
67. McLaren L. Explaining Mass-Level Euroscepticism: Identity, Interests, and Institutional Distrust. Acta Politica, 2007. No 42, 233–251 p.
68. Mesežnikov G. National populism in Slovakia / Grigorij Mesežnikov, Oľga Gyárfášová. – Bratislava : Institute for Public Affairs, 2008. 53 p.
69. Populist radical right parties in Europe Cas Mudde URL: <https://www.pacedifesa.org/public/documents/Cas%20Mudde%20Populist%20Radical%20Right%20Parties%20in%20Europe%20%202007.pdf> (дата звернення: 11.12.2023)
70. Rooduijn, M. and Pauwels, T. 'Measuring Populism: Comparing Two Methods of Content Analysis', West European Politics, 2011. No. 6. 1272–1283 p.
71. Skolkay A. Populism in Central Eastern Europe / Andrej Skolkay // Vienna, IWM Working Paper, 2000. No. 1. 20 p
72. Stanley B. Populism in Central and Eastern Europe / B. Stanley // The Oxford Handbook of Populism. – Oxford: OUP, 2017, 148 p.

73. Sørensen C. Love me, love me not... A typology of public euroscepticism. EPERN Working Paper, 2008. No. 19. 29 p. URL: <https://www.europeansources.info/record/love-me-love-me-not-a-typology-of-public-euroscepticism-2/> (дата звернення: 25.03.2024)
74. Trump's lies vs. Your brain
URL:<https://www.politico.com/magazine/story/2017/01/donald-trump-lies-liar-effect-brain214658> (дата звернення: 20.04.2023)
75. Taguieff, P.-A. (1997). Le populisme et la science politique du mirage conceptuel aux vrais problèmes. *Vingtième Siècle, Revue D'histoire*, 56(1), 4–33.doi: 10.3406/xxs, 1997.
76. Tupy M. The Rise of Populist Parties in Central Europe. Big Government, Corruption, and the Threat to Liberalism / Marian Tupy // Center for Global libert and Prosperity, Development Policy Analysis, 2006. No. 1. 28 p.
77. Taggart P. A. Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party System. *European Journal of Political Research*, 1998. Vol. 33. № 3. 363—388 p.
78. Taggart P. Contemporary Eurospcepticism in the party systems of the 54 European Union candidate states of Central and Eastern Europe / P. Taggart, A. Szczerbiak, 2004. Vol. 43. No. 1. 3-4 p.
79. Tiersky R. Introduction: Euro-skepticism and "Europe", Euro-skepticism // A Reader. Ronald Tiersky, ed. Lanham, Maryland. Rowman & Littlefi eld, 2001, 1-6 p.
80. Taylor Ch. The Politics of Recognition. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* / Ed : A. Gutmann. Princeton : Princetoon University Press, 1994. 25—73 p.
81. U`cen P. Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe / Peter U`cen // SAIS Review, 2007. No. 1. 49-62 p.
82. Vlaams Sociaal-Economisch Belang: sociaal-economisch programma.– Brussel: Vlaams Belang Studiedienst, 2012. – P. 158 Access mode URL: <https://www.vlaamsbelang.org/wpcontent/uploads/2016/08/20120303s>

[ociaaleconomischprogrammaeenbetervlaander envooreenlagereprijs.pdf](#) (дата звернення: 8.03.2024)

83. Wysocka O. Populism in Poland / Olga Wysocka // Fourth ECPR General
84. Zdrowie, praca, rodzina: program Prawa i Sprawiedliwosci 2014. – Warszawa: PiS, 2014. 167 p.